

Zgodba o ljudstvu

Jakob Müller

IZVLEČEK: Na ozadju jezikovnega nesoglasja med Petrom Pavlom Vergerijem ml. in Primožem Trubarjem obravnava članek zgodovino sopomenk folk, ljudstvo in narod, in sicer na osnovi prevodov Svetega pisma, slovarjev slovenskega jezika in Brižinskih spomenikov.

ABSTRACT: The article discusses the history of synonyms folk, people and nation with the linguistic dispute between Pietro Paulo Vergerio the younger and Primož Trubar serving as the background. The discussion is based on translations of the Bible, Slovenian dictionaries and the Freising Manuscripts.

Dne 3. marca 1558 je Peter Pavel Vergerij odpotoval z Dunaja na jug¹ in se nekako do srede aprila zadrževal na Štajerskem, Kranjskem, Goriškem, v Furlaniji in Primorju ter na Koroškem.² Med bivanjem na Kranjskem je Vergerij razglašal, da je Trubar skvaril njegov // prevod Nove zaveze. Zaradi te in še nekaterih njegovih drugih izjav so se »gorenjski pridigarji in uradniki«, med katerimi je bil podpisan tudi Matija Klombner, pritožili baronu Janžu Ungnadu.³ Schnurrer 1799 : 42 datira pismo v leto 1559, vendar se da njegov datum določiti natančneje.

V pritožbi namreč Klombner piše: »Es ist vor einem Monat Herr Stefan von = = = aus Ysterreich hier gewest«. ⁴ Rupel 1965 : 122 postavlja prihod Štefana Konzula v Ljubljano v pomlad 1559, sklicujoč se na Kostrenčiča 1874 : 163. Kostrenčič pa na navedenem mestu objavlja pismo G. Vlahovića, ki pravi: »Nachdem herr Steffan Consul auss Isterreich im 59. jarr des monats july alles negst vergangen geen Laibach ankhamb«. ⁵ Rupel na podlagi tega podatka torej ne more trditi, da je Konzul prišel v Ljubljano spomladi 1559.

Ljubljano oz. Metliko, kjer je sodeloval na sestanku poznavalcev hrvaškega jezika, je Konzul zapustil verjetno kmalu potem, ko je dobil Vlahovićevo pisno oceno svojih prevodov in jo odnesel s seboj v Nemčijo. Kostrenčič navaja za sesta-

¹ Schnurrer 1799 : 38, Tomizza I 1989 : 144.

² Kausler-Schott 1875 : 164, Elze 1896 : 67.

³ Schnurrer 1799 : 40, 42.

⁴ »Pred enim mesecem je bil tukaj gospod Štefan = = = iz Istre« (Schnurrer 1799 : 41).

⁵ »Potem ko je julija 1559, torej nedolgo tega, prišel gospod Štefan Konzul iz Istre v Ljubljano«.

nek dva datuma: v naslovu 28. avgust, v samem besedilu pa 18. avgust 1559.⁶ Bučar 1910 : 77 navaja 28. avgust. Iz navedenega lahko sklepamo, da je Konzul verjetno odpotoval iz Metlike oz. Kranjske na začetku druge polovice ali pa proti koncu avgusta 1559. Potemtakem bi bilo pismo »gorenjskih pridigarjev in uradnikov« (ali vsaj Klombnerjev del tega pisma) napisano v drugi polovici ali konec septembra 1559 ali pa kvečjemu malo pozneje.

Kidrič 1918/1919 : 74 datira to pismo »Klombnerja in tovarišev« Ungnadu ok. 20. feb. 1560, in sicer na osnovi njegove splošne vsebine: pismo naj bi bilo posledica Trubarjeve prošnje za spričevalo pravovernosti, s čimer se lahko strinjamo, toda prošnja naj bi bila po Kidriču napisana sredi januarja 1560, kar pa ne drži, saj Trubar v pismu kralju Maksimilijanu 2. januarja 1560⁷ navaja, da je »nekatero verodostojne spise«⁸ že dobil.

M. Rupel je v svojem rokopisnem gradivu⁹ datiral kranjsko pritožbeno pismo Ungnadu v avgust 1559, pri čemer je upošteval Vlahovičev podatek o Štefanu Konzulu v Ljubljani in pravilno navedel, da je bilo to julija, ni pa upošteval, da Vlahovič navaja Konzulov prihod, ne pa čas njegovega odhoda. Tega nakazuje Klombnerjev del pritožbenega pisma Ungnadu, njegova datacija pa je odvisna od razumevanja besede *hier*: če *tu* povezujemo z Ljubljano, se je Konzul zadrževal v Ljubljani med julijem in pred 18. oz. 28. avgustom, če pa *tu* povezujemo z Metliko oz. z deželo (Kranjsko), je treba računati s časom okoli navedenih datumov.

V pismu sporočeni Vergerijev očitek, da je Trubar skvaril (»hat depravirt«) njegov, tj. Vergerijev prevod Nove zaveze, izrečen marca ali aprila 1558, se nanaša na Trubarjev prevod Tiga perviga deila Noviga Testamenta, ki je bil dotiskan verjetno v prvih mesecih leta 1558¹⁰. Knjiga vsebuje poleg 2. izdaje evangelija po Mateju (Mt) še ostale tri evangelije (Mr, Lk in Jn) ter Apostolska dela (Apd). Trubar je prvo izdajo Mt na začetku leta 1556 »widerumb auff ein news übersehen vnd emendiert«.¹¹ Pri prevajanju leta 1555 je sodeloval tudi Vergerij, sicer resda kot pobudnik, poročevalec o prevodih v drugih jezikih in kot izdajatelj, vendar z lastnimi, od Trubarja močno različnimi pogledi na jezik. Iz Vergerijevega pisma württemberskemu vojvodu Krištofu 13. julija 1555 je namreč posredno razvidno, da je zahteval ali zagovarjal »vocabula elegantiora quae ab omnibus Sclavis ubique intelligentur«¹² (Kausler – Schott 1875 : 110). Zato nam jezikovne razlike med Trubarjem 1557 in 1555 posredno omogočajo preveriti Vergerijevo zamisel slovenskega knjižnega jezika. Kaj je Trubar v drugi, pregledani in popravljeni izdaji spremenil oz. katere jezikovne spremembe bi lahko bile vzrok za Vergerijev očitek Trubarju?

V tisku so izšli trije Trubarjevi prevodi evangelija po Mateju: prvi leta 1555 »koker enu mahinu koflilce oli Iushiniza«¹³ v samostojni knjižici z naslovom Ta

⁶ Kostrenčič 1874 : 1, 3.

⁷ Rajhman 1986 : 38, 41.

⁸ »mit ettlichen glaubwürdigen geschriftten«.

⁹ Hranjeno v Rokopisnem oddelku NUK kot Ruplova neinventarizirana zapuščina, mapa 6.

¹⁰ Rajhman 1986 : 32.

¹¹ »spet nanovo pregledal in očistil napak« (Sakrausky 1989 : 99).

¹² »elegantnejše besede, ki jih razumejo prav vsi Slovani«.

¹³ Trubar 1555 : A 2a.

Euangeli svetiga Mateusha, drugi verjetno v prvih mesecih leta 1558, in sicer skupaj z ostalimi tremi evangeliji in Apostolskimi deli, zvezanimi tudi še z več drugimi besedili, pod naslovom *Ta prvi deil tiga Noviga Testamenta* in z letnico 1557, tretji pa leta 1581 v knjigi z naslovom *Ta celi Noui Testament* (»druguzh pregledan«) in z letnico 1582. Zaradi navedenih zapletenosti nekateri preučevalci po Berčiču 1968 za drugega Mt navajajo letnici 1557–1558, za tretjega pa letnico 1581–1582. Med izidom Trubarja 1557 in Vergerijevim odhodom z Dunaja torej ni moglo miniti kaj dosti več kot dober mesec, vendar je treba upoštevati, da je Vergerij – kljub delovnemu razhodu s Trubarjem – imel vpogled v Trubarja 1557 še pred njegovim izidom, saj je Trubar prve tri pole (tj. Mt do str. 24 oz. skoraj do konca 9. pogl.) poslal Bullingerju že 10. julija 1557,¹⁴ Vergerij sam pa je vojvodu Würtemberškemu poslal odtis Trubarjevega predgovora že 17. julija 1557.¹⁵

Literatura o jeziku teh treh prevodov ter o jeziku del, povezanih z njimi, je kar obsežna.

Levec 1878 analizira glasoslovne, oblikoslovne in leksikalne značilnosti Mt 1582. **Oblak** 1894 trdi, da je Trubar 1582 marsikaj popravljal po Kreljevi oz. Juričičevi Postilli, ki da nimata toliko germanizmov, ker sta si prevajalca pomagala s hrvaškimi prevodi. **Polovič** 1908 obravnava glagolskega Mt 1562, ki je bil preveden po Mt 1557, in ugotavlja, da se je prevajalcema Konzulu in Dalmati upiral Trubarjev nemški slog. **Grafenauer** 1914 obravnava Trubarja 1555 v odnosu do Lutrovega nemškega prevoda, latinske Vulgate in grškega izvornika. **Breznik** 1917 spet poudarja, da Juričičev prevod evangelijev nima toliko germanizmov kot Trubarjev, ker je uporabljal tudi hrvaška glagolska besedila. **Simoniti** 1978 objavlja rokopisne glose v vatikanskem izvodu Trubarja 1557: pri Mt navaja 110 leksikalnih zamenjav, pri ostalih treh evangelistih in v Apd pa 195, skupaj z eno v uvodnem delu knjige torej 306. Popravke datira po Mt 1557 in pred Mt 1582. V nepodpisanim uvodu v **Merše idr.** 1983 je analiziran Mt 1557 glede na Trubarja 1555. Glede tipov zamenjav besedja se ugotavlja: »Kot kažejo primeri, so skoraj vse zamenjave dvosmerne, tako da o jasneje izoblikovanih tendencah pri nadomeščanju skorajda ni mogoče govoriti« (str. 6). **Orožen** 1986 obravnava prve tri evangelije v Trubarjevem, Kreljevem in Dalmatinovem prevodu. Iz Mt 1557 navaja tri zglede za glasovje, sicer pa postavlja ritmično-pridigarsko tezo ne le za Trubarjevo skladnjo, ampak tudi za besedje: »Kot da nek ritmični »Leitmotiv« določa izbor jezikovnih sredstev, zato pa Trubar ohranja tudi več skladenjskih kalkov in popačenk, arhaizmov, pogovorno »nižjega« besedja kot Krelj ali Dalmatin.«¹⁶ **Rozman** 1986 sicer pravi, da obravnava jezik Trubarjevih prevodov evangelijev in treh Pavlovih pisem, vendar iz Gal ne navaja nobenega zgleada, pač pa jih navaja 5 iz Apd in 1 iz Raz. Daleč največ zgledov (39) navaja prav iz Mt 1557, vsaj 1 (Mt 6,4c) pa iz Mt 1582. Rozman letnice vira nikjer ne navaja, njegov sistem prečrkovanja pa je polstrokovnen (prim. Mt 7,3–5). Nedoslednosti pri lastnih imenih pripisuje vplivu rabe, pri prevajanju istih besed oz. zvez pa pridigarskemu slogu, sicer pa dvomi o vplivu

¹⁴ Rajhman 1986 : 30.

¹⁵ Kauser-Schott 1875 : 139–142.

¹⁶ Str. 33, prim. tudi 44.

Vergerija na Trubarjevo odločitev za prevajanje svetopisemskih besedil. Merše 1990 obravnava besedje vseh treh Trubarjevih prevodov prvega evangelija. Izhodišče njenega analiziranja je Mt 1557, ki ga praviloma primerja z Mt 1582, 15-krat pa (tudi) s Trubarjem 1555. Na osnovi razmerij med tekmujočimi izrazi ugotavlja, da je veliko zamenjav v Mt 1582 mogoče napovedati iz njegove druge izdaje (1557).

Za obravnavo Vergerijevega jezikovnega nazora sta v navedenih jezikoslovnih razpravah pomembni dve trditvi: (1) V Trubarjevem jeziku je veliko germanizmov, ki jih v hrvaških protestantskih pa tudi starejših hrvaških prevodih ni. (2) Jezikovne spremembe v Mt 1557 so (a) obojesmerne oz. ciljno nejasne, (b) podobne onim v Mt 1582! Trditev (1) vsekakor drži, trditev (2a) verjetno ne povsem, trditev (2b) pa nas tu ne zanima.

Po mojem šteju je iz Trubarja 1555 v Mt 1557 zamenjanih 120 besed in besednih zvez. Razen tega je besedje v drugi izdaji na 7 mestih izpuščeno, na 3 mestih pa dodano, vendar je to za analizo besedja nepomembno. Vergerij bi domnevno mogel biti nezadovoljen z jezikom Mt 1557 (in ostalih svetopisemskih besedil) zaradi sprememb na izrazni ali na vsebinski ravni, vendar je očitek o skvarjenju prevoda težje povezovati z vsebinskimi, tj. interpretativnimi oz. idejnimi neustreznostmi – čeprav so se tudi obtožbe glede Trubarjevega nepravovernega, neluteranskega razumevanja evangelijskega verskega nauka pojavile še istega 1559. leta. Tu se bomo omejili na izrazno raven.

Analize, ki so jih je opravili Merše idr. 1983, kažejo spremembe na vseh jezikovnih ravneh, toda Vergerij sprememb na glasoslovni, oblikoslovni, skladenjski ali besediloslovni ravni ni mogel presojudati, še zlasti glede na svoji načeli besedne elegantnosti in vseslovanskosti ne. Tudi (pravo)pisne spremembe ga s teh dveh stališč niso mogle motiti, pač pa bi ga lahko motile nekatere besedne zamenjave.

Kot je bilo že zapisano, je v Mt 1557 le-teh 120. Pri 113 ali 94 % si je Trubar prizadeval odpraviti jezikovne nerodnosti, netočnosti ali nepravilnosti. Nekatere od teh so bile tudi posledica zvestobe Luthru 1545, ki pa ni v skladu z latinskim prevodom in tudi z grškim besedilom ne.¹⁷ Na nekaterih mestih je Trubar svoj prvotni prevod nedvomno izboljšal.¹⁸ Glede na načeli *vocabula elegantiora* in

¹⁷ Npr.	Mt 1555 : 35a	Pufti te ludi od sebe, de gredo vte Terge
	Mt 1557 : 42	vte Vaffy
	Mt 1545 – 14,15	in die Merckte
	Mt 1964	τὰς κόμας in castella
	Mt 1997	v vasi

Po Doklerju 1915 pomeni gr. κόμη 'selo, vas', po Wiesthalerju 1923 pa pomeni lat. castellum 'gorska vas, selo v pogorju'. Prevajalec je v Trubarju 1555 navedeno mesto torej prevedel po Lutru, v Mt 1557 pa skladno z latinskim prevodom, ki se ujema z grškim besedilom, čeprav slednjega tokrat menda ni uporabljal. V uvodu namreč nava-ja, da je uporabljal 2 latinska, 2 nemška, 1 italijanski in 1 hrvaški prevod (Sakrausky 1989 : 99).

¹⁸ Npr.	Mt 1555 : 32a	Isberite na poprei to lulco, ino io fueshite vbutorice
	Mt 1557 : 38	usnopaie
	Mt 1545 – 13,30	in Bündlin

ad omnibus Sclavis ubique intelligentur pa bi mogel imeti Vergerij pomisleke pri sedmih besednih zamenjavah. Ena od teh je zamenjava *ljudi s folkom*.

Mt	1555 : 30 a	vfi Ludie stoie na tim kraiu
Mt	1557 : 36	uus folk stoi
Mt	1545	alles Volck
Mt	1964	ὄχλος πολλοί turbæ multæ
Mt	1997	vsa množica

Razlika med *ludie in folk* je predvsem zvrstna:¹⁹ *ludie* so zvrstno nezaznamovani, *folk* pa je neknjižna, nižje pogovorna beseda, ki je že Gutsman 1789 več ne navaja in tudi vsi slovarji slovenskega knjižnega jezika za njim ne, čeprav je zlasti v govornem jeziku *folk* še danes v rabi.²⁰

Grško ὄχλος po Doklerju 1915 pomeni 'množica', 'ljudstvo', 'truma', latinsko turba pa po Bradaču 1955 'množica' ali 'truma'. Po Slovarju 1970– vsebuje truma v prvem pomenu tudi pomenski sestavini SORAZMERNO MANJŠE ŠTEVILO in NEUREJENOST, ki ju pri množici ni. Skladno z grškim in latinskim besedilom ima Mt 1997 izraz množica 'veliko ljudi, zbranih na istem kraju', Trubar 1555 in Mt 1557 pa z navedenima besediloma nista povsem usklajena, saj *ludie* oz. *folk* – katerega je Trubar sprejel po Lutru – pomenita 'ljudje, zbrani na istem kraju'.

Trubar 1550 nima *folka* zapisanega niti enkrat, v Trubarju 1555 pa je zapisan samo enkrat²¹ – na vseh ostalih možnih mestih uporablja besedo ljudje.²² V Mt 1557 sta sicer samo dva zapisa *folka*,²³ v Mr 1557 je *folk* spet zapisan na dveh mestih²⁴ in v Lk 1557 na enem samem,²⁵ v Apd 1557 pa je prava poplava *folka*:

Mt	1964	εἰς δέσμας in fasciculus
Mt	1997	v snope

Gr. δέσμη po Doklerju 1915 pomeni 'snop, otep', lat. fasciculus (pomanj.) pa pomeni po Bradacu 1955 'sveženj, zvitek'. Oba sta pomensko motivirana z 'vezati' oz. 'vez': gr. δεσμέω pomeni (poleg drugega) 'vezem, zvezem', lat. fascia pa pomeni 'trak, povoj, vez'. Za nem. das Bundel navaja Wahrig 1989 pomen 'nekaj zvezanega skupaj', kar je npr. lahko dračje (das Reisigbündel) ali slama (das Strohbüdel). Slovenščina pa ima pomensko ožja, specializirana izraza: v butare se vežejo predvsem kosi lesa (deli vej; šibe), v snope pa predvsem bilke, lahko pa tudi kosi česa lesenega ipd. Ljuljka sodi med bilke, vezali pa naj bi jo pred žetvijo. Trubar je v Mt 1557 torej poiskal pomensko primernejši izraz pa tudi manjšalnice – po nemškem in latinskem zgledu – ni več zapisal.

¹⁹ Obstaja sicer tudi slovnična razlika: ljudje so mn. od človek, folk pa je skupinski samostalnik, ki ima v množini pomen vrstnosti – vendar je vse to postransko.

²⁰ V kartoteki za Slovar 1970–1991 je folk izpisan 16-krat, v kartoteki za Pravopisni slovar 1992 – pa 6-krat – vendar ni (bil) sprejet ne v prvega ne v drugega.

²¹ Str. 75a (Mt 27,25).

²² Izjema je str. 55 (Mt 21,43), kjer je uporabil besedo *Ajdje*, in sicer za gr. ἔθνος oz. lat. gens. Mt 1997 ima na tem mestu ljudstvo.

²³ Na str. 36 (Mt 13,2) in str. 88 (Mt 27,25), kjer je bil uporabljen že leta 1555.

²⁴ Str. 149 (Mr 15,11.15).

²⁵ Str. 240 (Lk 22,2).

zapisan je 40-krat.²⁶ V Trubarju 1557 je tako *folk* uprabljen 45-krat, kar je nedvomno zelo opazno. Beseda ljudje se v knjigi sicer pojavlja na 438 mestih.²⁷

Folk ima v Trubarju 1557 predvsem štiri pomene:

1. Ljudje, prisotni na istem kraju, npr.: uus folk stoy (str. 36 – Mt 13,2); Ta Folk pag feupye (str. 372 – Apd 12,22).
2. Skupnost ljudi skupnega jezika, običajev: ufimu Israelskimu Folku (str. 340 – Apd 4,10): Bug letiga Folka (str. 374 – Apd 13,17).
3. Ljudje v odnosu do oblasti, voditeljev: Vifshifary inu Piffary so se bali tiga Folka (str. 240 – Lk 22,2); Vishi tiga Folka (str. 340 – Apd 4,8).
4. Socialno nižji, manj izobraženi ljudje: Shcofi, Fary, Studenti inu ta Folk (str. 354 – obrobno povzermalno besedilo ob Apd 7); ta Folk inu to Gospozzhino (str. 388 – Apd 17,8).

Grške ustreznice za *folk* v evangelijih in Apd so λαός, ἔθνος, ὄχλος, δῆμος.²⁸ Tudi latinski prevod evangelijev in Apd ima 4 ustreznice: populus, plebs, gens in turba. Njihova medsebojna razmerja so (po Merku 1964)²⁹ naslednja:

Mesto	gr.	lat.	1555	1557	1997
Mt 1,21	λαός	populus	ljudje 2 ³⁰	ljudje 2	ljudstvo
Mt 27,25	λαός	populus	folk 75a ³¹	folk 88	ljudstvo
Lk 1,68	λαός	plebs	————	ljudje 160	ljudstvo
Lk 2,32	λαός	gens	————	ljudje 163	ljudstvo
Apd 4,25	λαοί	populi	————	ljudje 342	judstva
Mt 21,43	ἔθνος	gens	ajdi 53a	ajdi 64	ljudstvo
Mr 13,8	ἔθνος	gens	————	ljudje 141	narod ³²
Apd 4,25	τὰ ἔθνη	gentes	————	ajdi 342	narodi
Mt 13,2	ὄχλος	turba	ljudje 30a	folk 36	množica
Mt 27,15	ὄχλος	populus	————	ljudje 87	ljudstvo
Mr 15,8	ὄχλος	turba	————	množica ljudi 185 ³³	ljudstvo

²⁶ Str. 227, 338 (2-krat), 340 (3-krat), 341, 345 (3-krat), 346, 348, 350, 352, 354, 366, 372, 374, 379 (5-krat), 386, 388 (3-krat), 389, 405 (3-krat), 406 (4-krat), 414, 415, 428 in 429 (2-krat).

²⁷ Všteta so vsa mesta, tudi za gr. ἄνθρωπος oz. lat. homo ipd.

²⁸ Raič 1888 : 56 navaja (za celotno Sveto pismo) tudi ἄνθρωπος, πλῆθος, ἄνθρωποι oz. homines.

²⁹ Za izhodišče sem uporabil Besedo 98, Concordance 1967 in Rozmana 1997.

³⁰ Številka označuje stran.

³¹ Številka označuje stran.

³² Do vključno Trubar 1557 Trubar besede narod ni uporabil.

³³ Trubar do vključno 1557 uporablja besedo množica navadno brez desnega prilastka, razen dvakrat v Trubarju 1557: str. 102 (Mr 3,7) in str. 241 (Lk 22,6), obakrat za gr. πλῆθος, lat. turba.

Apd 16,22	ὄχλος	plebs	————	folk 386	ljudstvo
Apd 12,22	δῆμος	populus	————	folk 372	ljudstvo

Po Trubarju 1557 je *folk* 63-krat zapisal Krelj 1567, in sicer enkrat v evangelijskem besedilu,³⁴ sicer pa v postilnih razlagah. Pri Juričiču 1578 se postopoma kaže nadomeščanje germanizma *folk* z ljudmi: v prvem zvezku, torej v delu, ki ga je pred tem prevedel že Krelj, je *folk* zapisan 21-krat, v drugem zvezku je zapisan samo še 8-krat, v tretjem pa celo samo 3-krat, vselej v razlagah.³⁵ Ob Kreljevi sta Juričičevo skrb za čistejšo slovenščino opazila že Oblak 1894 in Breznik 1917. Vendar je razvoj jezika začasno zavil v drugo smer: Dalmatin 1584 ima namreč *folk* v evangelijah in Apd zapisan 272-krat, v celotni Bibliji pa ok. 2500-krat!³⁶ Za primerjavo: v Svetem pismu 1997 je *ljudstvo* zapisano 2154-krat, od tega v evangelijah in Apd 101-krat.

Ker se je Kastelec 1680, drugi prevajalec celotnega Svetega pisma v slovenščino, razen na Čandka 1612 močno naslonil tudi na Dalmatina 1584, ima v Mt, Mr, Lk, Jn ter Apd zapisan *folk* najmanj 59-krat. Čeprav sta se Japelj-Kumerdej³⁷ 1784–1786 sicer v marsičem znova vrnila k Dalmatinu 1584 in je Japelj kljub čiščenju besedja tudi zaradi prevelike uporabe germanizmov moral vodilno mesto odstopiti J. Škrinarju³⁸ – toda *folka* nista zapisala več niti enkrat: nadomestila sta ga, kot pišeta v Prefatio : 3a, z *ludstvo*, pa ne samo z njim, temveč v navedenih petih besedilih še s petimi drugimi sopomenkami.

Z *mnoshiza* sta praviloma prevajala gr. ὄχλος, lat. turba, kdaj pa tudi gr. ὄχλος, lat. populus (Mt 27,15.20) in gr. λαός, lat. plebs (Lk 22,2). Z *narod* sta praviloma prevajala gr. ἔθνος, lat. gens (npr. Mr 13,8; Jn 18,35; Apd 7,7), s *krdelo* gr. λαός, lat. populus (Mt 2,6 in Apd 7,34) pa tudi gr. λαός, lat. plebs (Lk 2,32 in 7,16; Apd 13,17). Z *neverniki* sta prevedla gr. ἔθνοι, lat. genti (Lk 2,32; Apd 4,25; 15,14.17). Z *ljudje* pa sta prevedla gr. λαός, lat. populus (Apd 4,17 in 5,37). V drugi izdaji evangelijev (1800) je urednik Japelj od obravnavanih mest spremenil tri: *mnoshizo* za gr. ὄχλος, lat. turba (Mt 14,5) je zamenjalo *ljudstvo*, *mnoshizo ljudstva* za gr. πλῆθος τοῦ λαοῦ, lat. multitudo plebis (Lk 6,17) je zamenjala *mnoshiza ljudi*, *folk* za gr. λαός, lat. populus (Lk 23,35) pa so zamenjali *ljudje*. Japelj in Kumerdej se pri nadomeščanju folka očitno nista ravnala po Dalmatinu.

Pred ovrednotenjem Trubarjevega *folka* z Vergerijevim merilom se zdi koristno pregledati še (1) prisotnost in prikaz *folka* v naših slovarjih in (2) ugotoviti, kako je bilo z *ljudstvom*, njegovo neoznačeno sopomenko.

³⁴ Str. 216 (Mt 2,6).

³⁵ Str. 97a, 117a (Iz 58,1) in 118a (Mal 2,9).

³⁶ V besedilih, ki jih obsega tudi Trubar 1557, torej v evangelijah in Apd, je gr. λαός oz. lat. populus v Mt 26,5 prevedel z Ludmy, gr. πλῆθος τοῦ λαοῦ oz. lat. multitudo plebis v Lk 6,17 z *mnoshiza ludy* ter gr. ἔθνος oz. lat. gens v Mt 21,43; Lk 2,32; Apd 4,25 in 15,14 z Ajdi, torej vse skupaj 7 mest – na vseh ostalih pa je grške oz. latinske izraze, navedene tu oz. v zgornji razpredelnici, prevajal s folk, torej tako kot Luther 1545.

³⁷ Po Kopitarju Kumerdej pri prevodu ni imel kaj dosti besede (navaja Breznik 1928 : 79).

³⁸ Prim. Kidrič 1929 : 336.

Od slovarjev prvi navaja *folk* Register 1584,³⁹ in sicer pod Crainški in z ustreznico *puk* pod Slovenski, Besjzahki. Megiser 1592 pozna *folk* za *populus*, medtem ko navaja pod turba *mnoshizo* (Läg Reid 1967).

Megiser 1603 (po Stabej 1977) navaja *folk* za gens (4-krat), za natio (1-krat), za *populus* (1-krat), in sicer z oznako Carniol. – kar pomeni, da se je zavedal njegove zvrstne zaznamovanosti – medtem ko *vulgus* (1-krat) prevaja z *gmein folk* (tudi z oznako Carn.!), nem. der Pöfel, s čimer nakazuje pomen 'nižji, preprosti ljudje'. Alasia 1607 navaja *folc* pri treh iztočnicah: plebe, popolo (za soustreznico *ludi*) in uolgo.

Kastelec-Vorenc 1680–1710 (po Stabej 1997) sta zapisala *folk* kar na 35 mestih, in sicer kot ustreznico za gens, *populus* in *vulgus* ter pri več članih iz besednih družin le-teh pa tudi pri treh članih družine plebs, medtem ko sta za sam plebs navedla ustreznico *ludstvu*, kar je prvi slovarski zapis te besede.⁴⁰ *Ludstvu* sta zapisala kot drugo ustreznico pri *rusticorum populus*: očitno jima je pomenilo 'nižji, preprosti ljudje'. Kot sopomenke *folka* uporabljata *kardelu*, *ludè* in *gmaina*.

Pohlin 1781 je po obsegu veliko skromnejši, vendar je pomensko pravilnejši, saj tako *folk* kot *ludstvu* prevaja z das Volk oz. *populus*, medtem ko prevaja *ludji* z die Leute, das Volk oz. homines, *populus*.

Gutsman 1789 germanizma *folk* prvi več ne upošteva, kar je verjetno povezano z Japelj-Kumerdejem 1784–1786, sicer pa nemški das Volk prevaja z *ludstvu* (na prvem mestu!), kateremu sledijo *kardelu*, *frenja*, *puk*, *sarodji*, *obzhina*, *mnoshiza*. V slovensko-nemškem delu navaja pri *ludstvu* samo Volk, pri *kardelu* tudi Volk, pri *puku* – očitnem hrvatizmu oz. srbizmu – Pöbel in pri *mnoshizi* Menge, Schaar, medtem ko *frenje*, *sarodji* in *obzhine* v tem delu nima.

Kot je bilo že omenjeno, tudi noben slovar slovenskega knjižnega jezika po Gutsmanu *folka* več nima. Murko 1833 navaja v slovensko-nemškem delu (pod *ljud*) tudi »*Ljudstvo* gem.(=gemeinhin)⁴¹ *ljustvo*«, v nemško-slovenskem delu pa pri iztočnici Volk prvi razlaga njegov pomenski sestav, in sicer z dvema enotama »(eine Menge Menschen an einem Orte beisammen)⁴² ter »(die Einwohner eines Landes, so fern sie einerlei Sprache haben) naród, auch jesik, seltener ljúd, ljúdstvo, polk«. ⁴³ Za slovarsko že pred njim navajana pomena »(der große Haufe,⁴⁴ die untersten Classen im Staate)⁴⁵ ima Murko samo ustreznico *ljudjé* oder⁴⁶ *ljúdi*.

Cigale 1860 ima *ljudstvo* (pod Volk) samo v pomenu »eine Menge Menschen⁴⁷ s sopomenko *ljudje* (navedeno pred *ljudstvom*) in sopomenkami *svet*, *ljud* – za katerega navaja, da je »altsl., wenig. gebr.«,⁴⁸ *polk* (altsl.).⁴⁹ Pod Leute navaja

³⁹ Po Riglerju 1967 : 104–106 naj bi bil avtor A. Bohorič.

⁴⁰ Bezljaj 1976– navaja za *ludstvu* celo stoletje mlajšega Pohlina.

⁴¹ Nav.(=adno).

⁴² Množica ljudi skupaj na kakem kraju.

⁴³ »prebivalci kake dežele z enakim jezikom .. tudi .. redkeje ..«.

⁴⁴ Register 1584 ima za Crainški *mnoshiza* Corofhki kup ludy.

⁴⁵ »Najnižji razredi v državi«.

⁴⁶ ali.

⁴⁷ množica ljudi.

⁴⁸ stcsl, manj rab.(=ljeno).

⁴⁹ stcsl.

Cigale najprej – pravilno – *ljudje*, nato *ljudstvo*, in sicer s slovničnim označevalnikom coll.⁵⁰ Pleteršnik 1894– ima pri *ljudstvu* na prvem mestu ustreznico die Menschen, nato šele das Volk.⁵¹

Iz pregledanih slovarjev je razvidno, da se v njih *ljudstvo* prvič pojavi med letoma 1680 in 1710, da je bilo še leta 1781 glede na sopomenki *folk* oz. *ljudje* manj pogostno in da se je v pomensko okrnjenem obsegu navajalo še leta 1833.⁵² Vendar je bilo *ljudstvo* v besedilu zapisano že precej pred Kastelec-Vorenčevim slovarjem. Prvi zanesljivi tiskani vir zanj je namreč Čandik 1612,⁵³ v katerem je germanizme na zahtevo oz. pobudo jezuita Gašperja Malija nadomestil s čistejšimi izrazi verjetno ljubljanski škof T. Hren,⁵⁴ in to tako temeljito, da je jezik Čandka 1612 »morda najlepši, kar se ga (!) je pisalo v prvih dveh vekih našega slovstva« (Steska 1902 : 5) oz. da njegove besedne čistosti do konca 18. stol. ni dosegel nihče (Breznik 1917 : 225). Očiščevalne nadomestitve je opazil že Kopitar 1808 : XLII, vendar jih je preveč kritično poimenoval »einige D e u t f c h e Wörter«,⁵⁵ in po njem še Kidrič 1929 : 100 piše o »nekaj besedah«, čeprav je že Oblak 1894 zapisal, da je nadomeščeno »mnogo nemških besed« (Breznik 1917 : 174), da je njihovo število »okoli 160 do 170« pa je navedel Breznik 1917 : 225–226, ki med nadomestitvami *folka* navaja – kot morda hrvaški – *mnoshizo* in *kardellu*.⁵⁶

Dejansko je v Čandku 1612 *folk* nadomeščen z desetimi čistejšimi slovenskimi izrazi,⁵⁷ in sicer na 11 mestih z *ludje* (npr. str. I 8a – Mt 1,21; I 20a – Mt 2,4; 163 – Jn 18,35), na 5 mestih s *kardéllu* oz. *kardelu* (npr. I 20a – Mt 2,6; II 18a – Apd 12,11), na 5 mestih z *mnoshiza* (npr. I 35 – Lk 18,43; I 67a – Mt 27,25), na 3 mestih z *ludftvu*: I 57a – Jn 18,14; I 106 – Lk 5,3 in II 15a – Iz 49,1; navedenim 3 mestom je potrebno dodati še I 50 – Mt 26,5, kjer *ludftvu* nadomešča Dalmatinove *ludi*; na 3 mestih z *ludni*, in sicer v zvezi *ludni Starišhi* 'starešine ljudstva' (I 50 – Mt 26,3; I 58a – Mt 27,1 in I 60a–61 – Lk 22,66), na po 1 mestu pa s *kardélze* (II 17 – Lk 1,68), z *narodi* (I 92a – Apd 2,5),⁵⁸ 4 z *ajdi* (I 36 – Jl 2,17)⁵⁹, z *mnoshina* (I 111 – I Kor 10,7) in z *rodovi* (II 35 – Raz 7,9).

⁵⁰ skup.

⁵¹ Pomensko oz. ustreznico največ (preveč?) enot za *ljudstvo* navaja Janežič-Hubad 1893, in sicer das Volk, die Leute, die Volksmenge, die Bevölkerung (?), die Mannschaft (?), za prosto *ljudstvo* pa das Plebs.

⁵² Glonar 1936 navaja zglede za štiri pomene *ljudstva*: 'ljudje', 'množica ljudi', 'preprosti ljudje' in 'skupnost brez »narodne« zavesti', toda samo poslednjo enoto tudi razlaga. Slovar 1970– navaja za *ljudstvo* (v zvezi z ljudmi) 10 pomenskih enot.

⁵³ Letnica 1612 je navedena na naslovni strani, vendar je bila knjiga dotiskana leta 1613, kar je navedeno na koncu besedila.

⁵⁴ Prim. Kidrič 1929 : 100 na osnovi Steska 1902 oz. Dimitza 1862. Po Riglerju 1968 : 214 je avtorstvo prevoda jezikovno nejasno.

⁵⁵ »nekaj nemških besed«.

⁵⁶ Za vzorec jih 63 navaja Rigler 1968 : 213–214. Prim. Toporišič 1987 : 15, ki je iz seznama germanizmov upravičeno izpustil eksempl in kapitan.

⁵⁷ Rigler 1968 jih navaja pet.

⁵⁸ Tudi v Apd 1997 : 2,5 stoji *narodi*. Sicer pa je beseda *narod* v Čandku 1612 tudi na str. I 14a – Mt 23,36, kjer ima Dalmatin 1584 shlahta, gr. γενεά, lat. generatio, oboje 'rod'.

⁵⁹ *Ajdi* oz. *ajdje* so v Čandku 1612 rabljeni 9-krat skladno z Dalmatinom 1584, in sicer zlasti

Na obravnavanih mestih v Čandku 1612 stojijo *ludje* za λαός 7-krat, za ἔθνος 3-krat in za ὄχλος 1-krat oz. za lat. *populus* 5-krat, *plebs* 3-krat in *gens* 1-krat. Ustreznica *kardéllu* oz. *kardelu* je na zgoraj omenjanih mestih v Čandku 1612 uporabljena za λαός 4-krat in ὄχλος 1-krat oz. za *populus* 2-krat, *plebs* 1-krat in *turba* 1-krat. Ustreznica *mnoshiza* je uporabljena za λαός 4-krat, ὄχλος 1-krat oz. za *populus* 3-krat, *plebs* 1-krat in *turba* 1-krat. Ustreznica *ludstvu* je uporabljena za λαός 2-krat (Mt in Jn), za ὄχλος 1-krat (Lk) in ἔθνος 1-krat (Iz) oz. za *populus* 3-krat (Mt, Jn, Iz) in *turba* 1-krat (Lk). Ustreznica *ludni Starifshi* je uporabljena za οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ 3-krat oz. za *seniores populi* 2-krat (Mt) in *seniores plebs* 1-krat (Lk). Ustreznica *kardélze* (1-krat) je uporabljena za λαός oz. *plebs*, ustreznica *narod* (1-krat) je uporabljena za ἔθνος oz. *natione*, ustreznica *ajdi* (1-krat) za ἔθνος oz. *populus*, ustreznica *mnoshina* za λαός (1-krat) oz. *populus* (1-krat) in ustreznica *rodovi* (1-krat) za ἔθνος oz. *gens*.

Če pregledamo obravnavana mesta glede na grške oz. latinske iztočnice, se še bolj jasno pokaže, kako različne slovenske ustreznice za gr. oz. lat. besedo so v Čandku 1612 uporabljane. Za λαός so kot ustreznice uporabljene: *ludje* 7-krat, *kardéllu* oz. *kardelu* 4-krat, *mnoshiza* 4-krat, *ludni (Starifshi)* 3-krat, *ludstvu* 2-krat, *mnoshina* in *kardélze* pa po 1-krat. Za ἔθνος so kot ustreznice uporabljene: *ludje* 3-krat, *ajdi*, *ludstvu*, *narod* in *rodovi* pa po 1-krat. Za ὄχλος so kot ustreznice uporabljene *kardéllu*, *ludje*, *ludstvu* in *mnoshiza* po 1-krat.

Za *populus* so kot ustreznice uporabljene *ludje* 5-krat, *ludstvu* in *mnoshiza* po 3-krat, *kardelu* in *ludni (Starifshi)* po 2-krat, *ajdi* in *mnoshina* pa po 1-krat. Za *plebs* so kot ustreznice uporabljene *ludje* 3-krat, *kardéllu*, *kardelze*, *ludni (Starifshi)* in *mnoshiza* pa po 1-krat. Za *gens* sta po 1-krat kot ustreznici uporabljene *ludje* oz. *rodovi*, za *turba* so kot ustreznice uporabljene *kardéllu*, *ludstvu* oz. *mnoshiza* po 1-krat, za *natione* pa je 1-krat uporabljena ustreznica *narod*.

Iz vsega navedenega je razvidno (1), da razmerje med grškimi in latinskimi izrazi in eni strani ter slovenskimi na drugi strani ni stalno oz. sistemsko,⁶⁰ (2) da je izdajatelj imel pred seboj poleg Vulgate in Dalmatina 1584 morda tudi grška besedila in (3) da sodi beseda *ljudstvo* pogostnostno v razred redkeje rabljenih ustreznice. Njeno relativno (ne)moč kaže tudi uporaba prid. *ludni*, izpeljanke od *lud*.⁶¹

Čandka 1612 se je zvesto držal Schönleben 1672, zato ima namesto Dalmatinovega *folka* tudi on ali *ludje* ali *mnoshiza* ali *ludstvu* ali *ajdi* ali *kardelce* ali *narod* ali *ludni Starifshi*, na str. 119 in 124 tudi *ludoufski Starifshi*. Toda v šestih perikopah,

za gr. ἔθνος, lat. *gens*: Čandik 1612 : I 4a – Rim 15,9a.b.10.11.12a.b; I 8a – Rim 1,5; I 36 – JI 2,17 in II 35 – Raz 7,9. Na vseh navedenih mestih so v Svetem pismu 1997 narodi.

⁶⁰ Tudi razmeje med grškimi in latinskimi izrazi ni sistemsko oz. stalno.

⁶¹ *Lud* se v slovenskem slovarju prvič pojavi šele pri Murku 1833, in sicer samo v nemško-slovenskem delu (pod Volk). Murko ga je mogel izpisati iz Vodnikove Ilirije zveličane 1816, iz Ravnikarjevih svetopisemskih Zgodb 1815–1817 ali iz Jamnikovega Etimologikona 1832, za vse prim. Pleteršnik 1894 : 525, kjer je za neposajeni ljud 'der tolle Pöbel' kot vir sicer naveden Cigale 1860, le-ta pa pod toll kot vir navaja Vodnika (morda v Novicah?). Pri iztočnici Volk ima *lud* v Cigaletu 1860 oznako altsl., wenig gebr., torej stesl., redko uporabljano.

katerih Čandik nima, se je povrnil k *folku* Dalmatina 1584,⁶² in sicer str. 273 – Heb 13,12; 296 – Sir 45,3; 323 – Mdr 3,8; 324 – Lk 21,10 in 342 – Lk 6,19. Dalmatinov *folk* je zapisal tudi na str. 336 – Lk 11,27: ena šhena mei Folkam – toda isto mesto se na str. 86 glasi: ena šhena /./ s'méj mnoshizo! Enako je popravil tudi Mt 28,29 na str. 194, kjer je Dalmatinove *folke* nadomestil z *ludy*. Še bolj zanimivo mesto pa je Sir 24,12, ki se na str. 335 glasi: mèi zhaftitim Ludftuam, na str. 339 pa méj enim zhaftituim Kardélom. Čandik 1612 ima na navedenem mestu *kardélu*, Dalmatin 1584 pa *folk*. Schönleben 1672 je čistost jezika ohranjal verjetno predvsem zaradi Čandkovega oz. Hrenovega katolištva, saj je bila jezikovna čistost sicer v nasprotju z njegovim jezikovnim nazorom (podobnim Trubarjevemu), po katerem je imel živi, vsakdanji, govorjeni jezik, pa čeprav »umazan« od germanizmov, prednost pred čistejšimi, a manj (ali celo nič) rabljenimi knjižnimi besedami slovanskega, zlasti še hrvaškega izvora.⁶³ Toda na nekaj mestih se mu je očitno vendarle uprlo zapisati Dalmatinov *folk* in na enem mestu (str. 323 – Sir 24,12) ga je nadomestil celo z *ludstvom*.

Naj samo še dodam, da so pri Schönlebnu 1672 : 417–418 štirikrat zapisani *ludfki grehi*, ki verjetno izvirajo od Čandka 1615 : 81.⁶⁴ Dalmatin 1584 ima namreč pri Tim 5,22 *ptuie grehe*.⁶⁵

Kastelec 1680 (Kastelec, ki je – če ni storil tega G. Vorenc – prvi uslovaril *ljudstvo*) se na 33 mestih Novega testameta,⁶⁶ na katerih je Čandik 1612 nadomestil Dalmatinov *folk*, ujema 20-krat s Čandkom, in sicer pri *ludy* 7-krat, *ajdje* 7-krat, *mnoshiza* 2-krat, pri *kardéllu*, *kardelzu*, *narodi* in *luftvu*⁶⁷ pa po 1-krat.

Čandkove izraze na mestih Dalmatinovega *folka* pa je Kastelec 13-krat nadomestil z drugimi, in sicer *kardélu* 2-krat s *folk* (Mr 15,11; Raz 21,3); *ludne Starifhe* 2-krat s *Starifhi tega folka* (Mt 27,1, Lk 22,66) in 1-krat s *Starifhi teh ludy* (Mt 26,3); *ludy* 3-krat s *folk* (Lk 23,13.14; Jn 18,35); *ludftvu* 1-krat s *folk* (Jn 18,14) in 1-krat z *ludje* (Mt 26,5) ter *mnoshiza* 1-krat s *folk* (Mt 27,25), enkrat pa je Čandkovo prazno mesto zapolnil s *folk* (Raz 7,9).

Razlogi za te zamenjave so bili verjetno zvrstno-pogostnostni, preimenovanja pa seveda niso usklajena z latinskimi ustreznici: za najpogostejšo latinsko ustreznico *populus* (7-krat) je Kastelec uporabil 2 različni besedi: *folk* in *ludy*, ustreznico *folk* pa je uporabil za 4 različne latinske besede: *populus*, *plebs*, *gens* in *turba*.

⁶² Čeprav je Dalmatinovo (pa tudi Čandkovo) besedilo pogosto preurejal oz. drugače stiliziral.

⁶³ Prim. Praefatio v Schönleben 1672.

⁶⁴ Breznik 1917 : 133–134 povezuje *ludfke grehe* s Kastelčevim jezikom, toda tudi ta jih je pač prevzel od Čandka.

⁶⁵ Po Bezlaju 1976– (ljud) ima Dalmatin *luzki* 'človeški', toda v Registru 1584 je za kranjsko *luzku* navedeno koroško *drugu*, za kar navaja Stabej 1976 : 147 lat. aliēnus in nemsko fremd.

⁶⁶ Njegovi prevodi Iz, Jl in Sir kot tudi večine drugih knjig Starega testameta se niso ohranili.

⁶⁷ Lk 5,3: je vuzhil tu luftvù is Zholnizha. Čandik 1612 : I 106 ima *Ludftvu*.

Kastelec je na navedenih mestih za zamenjavo uporabil *folk* (11-krat), sicer pa še *ludy* (2-krat). Toda zadnje ugotovitve ne smemo posploševati, saj se v Kastelcu 1680 kaže tudi nasprotna smer. Pregled ostalih mest Mt, Mr, Lk, Jn in Apd na osnovi *ljudstva* v Besedi 1998 v odnosu do Dalmatina 1584 kaže namreč tudi nasprotno smer zamenjav. Vseh primerjanih mest skupaj je 68, od teh jih je sicer 58 skladnih z Dalmatinom (53-krat *folk*, 3-krat *ludje* in 2-krat *ajdje*), na 10 mestih pa se Kastelec od Dalmatina razlikuje: Dalmatinov *folk* je kar 9-krat nadomeščen, in sicer z *mnoshiza* 3-krat (Mr 2,13; 15,8.15), z *ludje* 3-krat (Mt 26,47; Lk 7,11; Apd 24,12), s *kardelze* 2-krat (Lk 1,68; 7.16) in s praznim mestom (izpustom) 1-krat (Apd 24,2), samo 1-krat pa so Dalmatinovi *ajdie* nadomeščeni s *folkom* (Mt 21,43).

Postopek nadomeščanja torej ni bil enosmeren, Čandik 1612 je do neke mere vplival tudi na besedila, katerih sam sicer nima. V celoti vzeto je Dalmatinov *folk* sicer na široko vdrl nazaj v Sveto pismo, vendarle ne v polnem obsegu.

Ljudstvo je 1-krat zapisano tudi v prevodu Stapletonovega (Slovenskega) evangelistarija: vuzhyte uus folk alli to luftvu (Raič 1887 : 24 – Mt 28,19). Prevaljalca bi po Kidriču 1924 mogli imenovati Neznanec C. Kidrič (in po njem Rupel 1956 : 275) datirata rokopis med 1591 in 1612. Prvo letnico utemeljuje Kidrič z izidom prve izdaje izvirnega Stapletona (1591), drugo pa s Čandkom 1612. Toda datacija v 16. oz. na začetek 17. stol. je v jezikoslovju opuščena.⁶⁸ Že Miklošič 1879 : 597 je slovenskega Stapletona datiral po 1629, vendar na osnovi izida tretje izdaje Stapletona. Oblak 1888a pa je na podlagi pojavov moderne vokalne redukcije, zlasti vrste kupel namesto kupil (ə < i) rokopis datiral v prvo polovico 17. stol., v dveh svojih poznejših besedilih (Oblak 1888b, c) pa v sredo ali v drugo polovico 17. stol. Tako časovno določitev slovenskega Stapletona je podkrepil in preciziral Breznik 1917 : 282 na osnovi datuma reforme misala: leta 1634 je bil oglejski misal uradno zamenjan z rimskim; na Kranjskem se je to zgodilo pod škofom Scarlichijem, ki je umrl leta 1640. Rimskega misala pa se držijo – razen štirih adventnih – vsi iz Stapletona prevedeni evangeliji, med njimi tudi zgoraj navedeni Trinitas Euangelium z *luftvom* v Mt 28,19. Neznanca C zapis *luftvù* torej ne sodi v čas pred Čandkom 1612.

V rokopisni Martjanski pesmarici (natisnjena 1997) je več zapisov besede *luftvo*: v 4. razdelku 8, v 5. razdelku 3. Izdajatelj V. Novak namreč datira vsaj nekatere pesmi iz teh dveh razdelkov v 16. stol. Kot spodnjo mejo besedil navaja letnico 1592, kot zgornjo mejo najstarejšega obdobja pa leto 1672. Obe meji utemeljuje oz. povezuje s prisotnostjo evangeličanov v Martjancih. Pesmi prvih treh razdelkov umešča v 17. stol., navaja pa tudi leto 1710, torej začetek 18. stol.⁶⁹ V eni od pesmi 4. razdelka se navaja leto 1657 (str. 265), v drugi (str. 321) leto 1695, ena od pesmi 5. razdelka (str. 355) pa navaja 1534 kot leto svojega nastanka. Vendar sama omemba letnice dogodka oz. nastanka ne more biti dokaz za datacijo objavljenega besedila. Novak sicer opozarja, da nekatere pesmi niso nastale v Prekmurju, kar najbrž pomeni, da niso slovenske, vendar tudi nobene take pesmi ne konkretizira.

Novakove datacije besedil so torej presplošno zgodovinske in presplošno

⁶⁸ Prim. Smolik 1996 : 421, Orožen 1998 : 198–202.

⁶⁹ Prim. str. 19–21, 389, 395.

videzne (starost zapisa mu kaže »težka čitljivost«), zato jih ni mogoče prepričljivo oz. utemeljeno postaviti pred Čandka 1612.

V slovenskih rokopisnih spomenikih⁷⁰ od ok. leta 1000⁷¹ do leta 1612 (oz. 1613) beseda *ljudstvo* ni zapisana, posebne pozornosti pa se zdi vredno dejstvo, da je v Brižinskih spomenikih (BS) iz ok. leta 1000 dvakrat zapisana beseda *narod*, ki jo nekateri razlagajo kot sopomenko za *ljudstvo*.

Omenjeni mesti sta BS I, 27–28, ki se po BS 1992 : 38 v diplomatičnem prepisu⁷² glasi:

././ vře ze da vmoku · za vuíz

národ ././,

kar se v fonetičnem prepisu⁷³ (BS 1992 : 72) glasi:

././ u:3é sã dá: w mǎkǒ za wás

ná:ród ././

V sodobni slovenščini pa se to besedilo glasi (BS 1992 : 86):

././že si se dal mučiti za ves

rod ././

Drugo mesto je BS II, 10–13, ki se v diplomatičnem prepisu po BS 1992 : 39 glasi:

././Potom

nanarodzlovuezki

ftrazti Ipetzali boi

do ././,

kar se v fonetičnem zapisu po BS 1992 : 73 glasi:

././ pótóm

na na:rót tʃłowæ:tʃki

stra:stí: i petʃàli poj-

dǎ: ././

V sodobni slovenščini se navedene besede po BS 1992 : 88 glasijo:

././ po tem

so na rod človeški

bolečine in skrbi pri-

še ././

Prevajalci z B. Paternujem na čelu so *narod* na obeh mestih prevedli z *rod*, in sicer v pomenu 'ljudje kot vrsta', na str. 87 sta navedeni še sopomenki *človeštvo*, *človeški rod*, v poglavju Slovar, pri katerem je imel vodilno vlogo J. Zor, pa so

⁷⁰ Prim. Mikhailov 1998. Celovite in temeljite bibliografije o rokopisih nimamo, Glavan 1992 ima nekoliko zavajajoč naslov. O jeziku ljudskih pesmi z zelo staro snovjo pravi Grafenauer 1973 : 29, da »jezik ni več star«.

⁷¹ Pred letom 1000 so zapisi slovenskih osebnih imen in poimenovanj za slovenski jezik oz. Slovence. Prim. Kos 1902–1928 in Grdina 1999.

⁷² Prepis je opravil I. Grdina.

⁷³ Prepis so opravili T. Logar idr.

navedene ustreznice iz slovenščine in še štirih tujejezičnih prevodov: lat. *genus*,⁷⁴ nem. *Menschengeschlecht*, ang. *mankind*, *human race*,⁷⁵ dodana pa jim je še stsl. ustreznica *narodъ*.⁷⁶

Preglednica dosedanjih prevodov BS I, 28 in BS II, 11

Št.	Prevajalec	BS I, 28	BS II, 11
1. Vodnik 1813 ⁷⁷	sle. sa vef narod l. pro universa natione ⁷⁸	_____	_____
2. Kopitar 1822 ⁷⁹	l. pro omni populo ⁸⁰	_____	_____
3. Metelko 1825 ⁸¹	l. pro omni populo	_____	_____
4. Köppen 1827 ⁸²	l. pro omni populo	_____	_____
5. Vostokov 1827 ⁸³	stsl. narodъ r. rodъ (čelovčeskij) l. gens n. Geschlecht	stsl. narodъ r. rodъ (čelovčeskij) l. gens n. Geschlecht ⁸⁴	

⁷⁴ K. Gantar je v BS I,28 uporabil *genus humanum* (str. 102).

⁷⁵ G. Stone je v BS I,28 uporabil prvo (str. 102), v BS II,11 pa drugo ustreznico (str. 103). V Bible 1989, nanovo pregledanem standardnem angleškem prevodu, je zveza *genus hominum* v 4 Ezr 13,41 prevedena s *human beings*, torej s tretjo možno ustreznico.

⁷⁶ Miklošič 1862–1865 za narod 'γένος, *genus*' navaja csl. spomenik srbskega izvora, toda ta je iz 16. stol. Starocerkvenoslovanski Slovník 1973 navaja za narod 'rod' samo BS: »in hoc sensu ex- /≠exhibitum/«, »v tem pomenu izpričano«. Kopitar 1836 je v zapisu BS v ostromirski stsl. uporabil *narodъ*.

⁷⁷ Navaja Jagić 1885 : 351.

⁷⁸ Po Divkoviću 1900 pomeni *natio* 1. 'rod', 2. '(narod, pleme, ljudstvo)'. Isto zaporedje ima tudi Lewis 1987, ki za 'rod' (1) navaja lat. *genus*, za (2) pa ang. *nation*, *people* oz. lat. *gens*. Iz tega je mogoče domnevati, da je Vodniku *natio* pomenilo 'rod'. V stolpcu *Ratio loquendi* moderna je za BS I, 28 uporabil izraz *narod*, torej morda 'rod'. Omenjeno razlago namreč moti dejstvo, da je Vodnik sicer uporabljal izraz *rod*. V svojem rokopisnem nemško-slovenskem besednjaku (NUK, Ms 437) navaja pod *Volk* v 3. pomenu *národ* kot sopomenko *lúdfítvu* in *pólku*, toda pod *Nation* navaja *rod*, *lud*, *národ*. Pri *Geschlecht* navaja poleg *rodovine* in *spola* tudi *rod*. V svojih ostalih rokopisnih slovarjih oz. slovarskih gradivih (Ms 419, Ms 420, Ms 422, Ms 446 in Ms 526) besede *narod* ni zapisal. Sicer pa navajata že Kastelec-Vorenc 1680–1710 (Stabej 1997) *narod* kot homonim za I. *natio* 'narod', II. *cognatio* 'ród, shlahta' in III. *generatio*, *genitura* 'rojenîe' – torej poznata *narod* v pomenu 'rod'.

⁷⁹ Navedeno po Kopitar 1944 : 236.

⁸⁰ Kopitar, drugi razlagalec BS, je uporabil lat. ustreznico za 'narod' oz. 'ljudstvo' (prim. *populus* pri Divkoviću 1900, Bradaču 1955, Lewisu 1987). *Populus* je slabša ustreznica od *natio*, saj nikakor ne pomeni 'rod'. Vendar so jo sprejeli Metelko 1825, Köppen 1827, Vondrák 1896 (kot drugo ustreznico), Pirchegger 1931 in Pogačnik 1968 (v *glosarju*).

⁸¹ Str. xvi.

⁸² Navedeno po BS 1992 : 162.

⁸³ Navedeno po Vostokov 1865 : 69, (Alfavitnyj ukazatel' rečenij).

⁸⁴ Vostokov 1827 (prva objava) prvi jasno in dosledno uporablja ustreznice za 'rod'. Lat. *gens humana* je po Divkoviću 1900 : 448 redko rabljeno za *genus humanum*. Zanimivo je

6. Kopitar 1836 ⁸⁵	l. pro omni populo ⁸⁶	l. in genus humanum
7. Metelko 1848 ⁸⁷	_____	sle. nad človeškæ rod
	_____	l. in genus humanum
8. Vondrák 1896 ⁸⁸	l. pro omni populo	l. in genus humanum
9. Vondrák 1896 ⁸⁹	l. gens	l. gens
	č. rod	č. rod
	l. populus	l. populus
	č. lid	č. lid ⁹⁰
10. Jagić 1905 ⁹¹	_____	n. Menschengeschlecht ⁹²
11. Pirchegger 1931 ⁹³	l. pro omni populo	l. in genus humanum ⁹⁴
12. Ramovš 1937 ⁹⁵	sle. za ves rod (človeški)	sle. na človeški rod ⁹⁶

Vostokovo pojasnilo v glosarju samem: »narod, narodъ - zdes', kak' i v novom Krainskom, slovo ne imeet' obširněiše značenje, neželi v C.-Slovenskom i Russkom. Ono značit' rod (čelovečeskij), gens, Geschlecht.« Torej »narod, narodъ – tu kot tudi v novi slovenščini beseda nima širšega pomena, kot ga ima v cerkveni slovanščini in ruščini. Pomeni rod (človeški), gens, Geschlecht.« Toda kljub temu ji je Vostokov v stosl. pripisal ustreznico narodъ! Ali je Vostokov bral Vodnikovo razlago, zapisano sicer v pismu Dobrovškému, in zato razumel »novokranjski« narod v pomenu 'rod'? Domnevo bi bilo potrebno preveriti v korespondenci Dobrovský - Vostokov. Gl. še op. pri Pirchegger 1931! Ali pa je Vostokov – po Kopitarju? – morda poznal Kastelčev slovar (do 1680)? Narod v pomenu 'rod' bi sicer mogel poznati še iz prekmurskih ali hrvaških kajkavskih ali dalmatinskih knjig: cslovecsánfzki národ oz. národ cslovecsánfzki namreč uporabljajo Küzmič 1754 : 46, 229, Küzmič 1771 : A2a, A4a, A4b, 396 in 663, dalje Bakoš 1789, M. Küzmič 1796 itd., od kajkavcev Vramec 1586 (prim. Rječnik 1984–), od čakavcev pa že Bernardin 1495 in po njem še mnogi drugi (prim. Rječnik 1880–). Tako Prekmurci kot Hrvatje so svoj jezik imenovali slovenski oz. tudi slovenski, toda Vostokov izrecno piše »v novom Krainskom«.

⁸⁵ Str. xxxvi –xxxvii.

⁸⁶ Na tem mestu je Kopitar ohranil prevod iz leta 1822. Benedik 1995 je Kopitarjev populus iz leta 1836 prevedel seveda z ljudstvo.

⁸⁷ Str. xxxviii in xiv.

⁸⁸ Str. 54 (BS I, 28), 58 (BS II,11) in 72 (glosar).

⁸⁹ V glosarju.

⁹⁰ Vondrák v prevodu besedila sledi Kopitarju, kar tudi sam navaja, v glosarju pa navaja na prvem mestu rešitve Vostokova ('rod'), na drugem pa Kopitarja ('ljudstvo').

⁹¹ Str. 398.

⁹² Jagić je prvi zapisal nem. ustreznico Menschengeschlecht. V povzemanem, idejnem prevodu BS II uporablja formulacijo iz BS I, sicer pa meni, da se je pisarju v BS II zaradi ponovitve predloga na zapisala namesto besede rod beseda narod (str. 401). Isto tezo o napaki navaja tudi Isačenko 1943.

⁹³ Str. 93 in 97.

⁹⁴ Pirchegger 1931 : 136, omenjajoč Vostokova, ob narod v pomenu 'rod' opozarja »in einem unterkrainischen Lex. des 17. Jh. rod = 'die Generation'.« V Kastelec-Vorencu 1680–1710 ima narod v pomenu 'rod' lat. ustreznico cognatio, ne generatio, v predhodnem (?) Kastelčevem rokopisu Ms 169, hranjenem v NUK, pa je narod zapisan v pomenu rojenje, lat. generatio, genitura. Ali je Vostokov – po Kopitarju? – poznal Kastelčev slovar?

⁹⁵ Ramovš-Kos 1937 : 28–29.

⁹⁶ Ramovšev prevod je na obeh obravnavanih mestih glede stave prilastka nepravilen: v

13. Grivec 1942 ⁹⁷	sle. za ves (človeški) rod	sle. na rod človeški ⁹⁸
14. Isačenko 1943 ⁹⁹	stvn. furi al kunni ¹⁰⁰	slo. na rod ľudský ¹⁰¹
15. Pauliny 1964 ¹⁰²	_____	slo. na rod ľudský ¹⁰³
16. Pogačnik 1968 ¹⁰⁴	sle. za vse ljudi ¹⁰⁵	sle. na človeški rod ¹⁰⁶
17. Žgur 1968 ¹⁰⁷	n. für alle Menschen	n. Menschengeschlecht
18. Gantar 1968 ¹⁰⁸	l. pro toto genere humano	l. in genus humanum ¹⁰⁹
19. Pogačnik 1968 ¹¹⁰	n. Geschlecht	n. Geschlecht
	n. Volk	n. Volk
	n. (Menschengeschlecht)	n. (Menschengeschlecht)
	l. gens	l. gens
	l. populus	l. populus ¹¹¹
20. Schmalstieg 1976 ¹¹²	_____	a. people ¹¹³
21. Zablatnik 1985 ¹¹⁴	_____	sle. človeški rod ¹¹⁵
	_____	n. Menschengeschlecht ¹¹⁶
22. Paternu idr. 1992 ¹¹⁷	sle. za ves rod	sle. na rod človeški
	1992 ¹¹⁸ sle. človeštvo	sle. človeštvo
	sle. človeški rod	sle. človeški rod

BS I bi kvečjemu lahko stal pred rodod, v BS II pa vsekakor za njim. Statistično je stavo utemeljil Isačenko 1943, ki je ugotovil, da stoji 37 pridevniških oz. zaimenskoprivedniških prilastkov v BS I in BS III pred samostalniško odnosnico in samo 1 za njo, v BS II pa stoji vseh takih 11 prilastkov za odnosnico.

⁹⁷ Str. 11.

⁹⁸ Grivec prvi – še pred Isačenkovo statistiko – pravilno stavi prilastke. Prim. op. 96.

⁹⁹ Str. 20.

¹⁰⁰ Dobesedno: za ves rod.

¹⁰¹ Prim. op. 92.

¹⁰² Str. 205.

¹⁰³ Prevod po Isačenkcu, kar Pauliny na str. 57, 59 tudi navaja.

¹⁰⁴ Str. 216–217.

¹⁰⁵ Pogačnik prvi prevaja narod iz BS I z ljudje, kar je smiselno sicer mogoče, ni pa usklajeno s prevodom BS II. Njegov prevod je upoštevala Žgur, medtem ko je šel Gantar svojo pot. Toda v glosarju nista upoštevana ne Žgur ne Gantar, pač pa sta navedeni dve ustreznici za 'ljudstvo'.

¹⁰⁶ Stiloslovec Pogačnik poldrugo desetletje po Isačenkcu v prevodu BS II ne upošteva stave pridevniškega prilastka.

¹⁰⁷ Str. 219.

¹⁰⁸ Str. 222.

¹⁰⁹ Razlike med BS I in BS II v stavi prilastka v Gantarjevem prevodu ni.

¹¹⁰ Str. 241 (Glosar).

¹¹¹ Prim. op. 80.

¹¹² Str. 295.

¹¹³ People v BS II je besedilna ustreznica za narod človeški, kar bi v glosarju moralo biti izrecno navedeno.

¹¹⁴ Str. 48–49.

¹¹⁵ Zablatnik navaja po Ramovš-Kosu 1937.

¹¹⁶ Zablatnik navaja po Žgur 1968.

¹¹⁷ V: BS 1992 : 86, 88 (besedilo).

¹¹⁸ V: BS 1992 : 87 (opombe).

23. Gantar 1992 ¹¹⁹	l. pro toto genere humano	l. in genus humanum ¹²⁰
24. Olof 1992 ¹²¹	n. Menschengeschlecht	n. das Menschengeschlecht
25. Stone 1992 ¹²²	a. mankind	a. the human race
26. Zor idr. 1992 ¹²³	sle. rod	sle. rod
	l. genus	l. genus
	n. Menschengeschlecht	n. Menschengeschlecht
	a. mankind	a. mankind
	a. human race	a. human race
	stcsl. naroď	stcsl. naroď ¹²⁴
27. Jež 1994 ¹²⁵	it. il genere (umano)	it. genere umano
28. Moszyński 1994 ¹²⁶	p. ludzkość ¹²⁷	p. ród ludzki
29. Benedik 1995 ¹²⁸	sle. ljudstvo ¹²⁹	sle. rod človeški

V pregledu prevodov obeh obravnavanih mest BS se kažejo razlike glede števila pojavitev enakih izrazov: za *narod* iz BS II, 11 so prevajalci in sestavljavci glosarja 37-krat uporabili 'rod', samo 5-krat 'ljudstvo' – od tega samo 1-krat v prevodu, 2-krat po 2 ustreznici pa v glosarju – ter 2-krat 'človeštvo', vendar nikdar v besedilu, ampak 1-krat v glosarju in 1-krat v opombi. *Narod* iz BS I, 28 pa je 25-krat preveden z 'rod', 11-krat z 'ljudstvo' – od tega 2-krat po 2 ustreznici v glosarjih – 4-krat s 'človeštvo' (od tega 1-krat v opombi) in 2-krat z 'ljudje'. V prevodu BS II so ustreznice 'ljudstvo' uporabljene v 11,3 %, v BS I pa kar v 26,1 %. V primerjavi s pojavitvami ustreznice 'človeštvo' (v BS II 2-krat ali 4,5 %, v BS I 4-krat ali 9,5 %) ter ustreznice 'ljudje' (v BS II nobenkrat, v BS I pa dvakrat ali 4,8 %) je 'ljudstvo' sicer kar velikokrat uporabljeno, čeprav je prevajalsko slaba rešitev. Prava (sodobna) slovenska ustreznica je seveda 'rod', za katerega se je odločila tudi velika večina filologov oz. prevajalcev: v BS II nastopa 37-krat ali 81 %, v BS I pa 25-krat ali 59,5 %. Ob 'rodu' se zdi primerno navesti še odlomek iz Klimenta Bolgarskega, ki je vsebinsko in izrazno zelo podoben BS II, 11, navaja pa ga Grafenauer 1936 : 25 in se glasi: »отъ толк народоља на родъ члвцьскуји i pečali i strasti i smьrtь«.

Sicer pa je besedo *narod* prvi uslovaril Register 1584, vendar v stolpcu Slovenfki, Besjzhki, ki ima v stolpcu Crajnki ustreznico Rojftvu. Kajkavski Rječ-

¹¹⁹V BS 1992 : 102–103.

¹²⁰Po Fischerju 1977 je v celotnem Sv. pismu, tj. v kanoničnih in apokrifnih oz. devterokanoničnih besedilih, kar 4-krat uporabljena stilno zaznamovana stava hominum genus, gr. ἀνθρώπων γένος, 'ljudi rod', in sicer v 1 Mz 9,19; EstG 13,5; 2 Mkb 7,28 in 4 Ezr 7,25 – 2-krat pa za lat. sicer običajnejša stava genus hominum, gr. ἔθνος ἀνθρώπων 'rod ljudi', in sicer v 4 Ezr 13,41 in Apd 1,26.

¹²¹V BS 1992 : 112–113.

¹²²V BS 1992 : 122–123.

¹²³V BS 1992 : 141 (slovar).

¹²⁴Prim. Vostokov 1827.

¹²⁵Str. 80–81.

¹²⁶Str. 130.

¹²⁷Sle. človeštvo.

¹²⁸V: Kopitar 1995 : xxxvi–xxxvii.

¹²⁹Gl. op. 86.

nik 1984— navaja za *narod* v pomenu 'rojstvo' Habledelićevo Zercalo Mariansko 1662.¹³⁰ Megiser 1592 ima *narod* v pomenu 'das Geburt, partus', torej tudi 'rojstvo', in sicer z oznako Cr. (Croaticè). Läg Reid 1967, ki je Megiserja 1592 obrnila in opremila z opombami, opozarja na Dalmatina, tj. Register 1584, vendar brez opozorila na različnost oznake. Tudi Stabej 1977, ki je obrnil Megiserja 1603, navaja *narod* kot Croat. (=icè).

Da pomeni *narod* v prekmurščini 'rojstvo', navaja Pleteršnik 1894—, pri čemer se sklicuje na O. Cafa, vendar prekmurski (beltinski) Novak 1996 iztočnice *narod* nima. Tudi v gradivu za slovar knjižne prekmurščine, ki ga je nabral V. Novak, *naroda* v pomenu 'rojstvo' ni, čeprav vsebuje glagol naroditi se 'roditi se'! Pač pa je tu gradivsko bogato dokumentiran prekmursko *narod* 'rod'. Ta pa je zapisan že v Kastelec-Vorencu 1680–1710, ki ga seveda ni mogel dobiti iz prekmurskega tiska, ker tega tedaj še ni bilo, pač pa bi ga mogel dobiti iz Čandka 1612, npr. I 14a (Mt 23, 36), kjer sicer Dalmatin 1584 uporablja *shlahta*, Merk 1964 gr. γενεά oz. lat. generatio, Mt 1997 pa *rod*.

V Čandka bi *narod* 'rod' lahko prišel tudi iz hrvaščine, saj ga tako uporabljajo Konzul 1561, Dalmata in Konzul 1562 in 1563,¹³¹ Vramec 1578 in Orbini 1601, uslovaril pa ga je že Vrančić 1595.¹³²

Narod 'rod' v BS bi bil torej prostorsko in pomensko lahko povezan s prekmursko slovenščino, kajkavsko hrvaščino pa tudi slovaščino, saj njegov zapis leta 1655 navaja Slovník 1991—. Hipoteza Jagića 1905 in Isačenka 1943, po kateri je zapis *na narod* (BS II, 11) namesto *na rod* pisarjeva pomota, ni potrebna, saj zanjo ni ne leksikalnih ne pomenskih ne ozemeljskih razlogov. Seveda pa zaradi zgoraj navedenih narečij oz. jezikov Panonije in zaradi dejstva, da je *narod* 'rod' v obdobju Brižinskih spomenikov enkratnica, nikakor ne trdimo, da je *narod* 'rod' panonizem, saj je znan npr. tudi v stari poljščini (Słownik 1958—) in ruščini (Sreznevski 1893—), v 16. stoletju pa ga poleg drugih uporablja npr. tudi Istran Konzul.

Prvi zapis *ljudstva* je pri Slovencih iz l. 1612, toda besedo imajo zapisano veliko prej drugi slovanski narodi. Sreznevski 1893— navaja rusko людство iz l. 1393, ruski Slovar' 1975— pa ima najstarejši ruski zapis iz l. 1418. Poljski Słownik 1953— navaja ludstwo iz l. 1430, Jungmann 1835— navaja češko lidstvo iz leta 1529(?).¹³³ Rječnik 1880— navaja kot najstarejši hrvaški zapis luctva iz l. 1562. Prvi ga je uslovaril Belostenec 1675, ki je bil tiskan 1740, zato je pred tem izšel že Della Bella 1728, ki tudi navaja ludstvo. Miklošič 1862–1865 navaja ljudstvo v srbskem csl. rokopisu 16. stol. Za sodobno srbščino navaja ľudство Rečnik 1959—. Slovaški zgodovinski Slovník 1991— pa navaja ľudstvo, zapisano l. 1702. Dvo-zvezkovni zgodovinski ukrajinski Slovník 1977—, ki zajema besedje 14. in 15. stol., *ljudstva* sicer ne navaja, pač pa vsebuje людство obsežni sodobni ukrajinski Slovník 1970—, in sicer s pomenom 'človeštvo' na prvem mestu. Za gornjo in dolnjo lužiš-

¹³⁰Rječnik 1880— naroda v pomenu 'rojstvo' ne navaja, kajkavski Rječnik 1984— pa pred Habledelićem sicer navaja Vramca, toda v pomenu 'po rodu, izvoru'.

¹³¹Prim Rječnik 1880—.

¹³²Prim. Rječnik 1880— in Rječnik 1984—.

¹³³Navedenega vira Pr. K. Rkp. v seznamu krajšav ni, morda gre za Pr. Kutn. Rkp., tj. Práva Kutnohorská Rukopis iz leta 1529.

čino navaja ljudstvo Schuster-Šewc 1978– (brez časovnega podatka), za bolgarščino pa navaja людство Rečnik 1977–, in sicer kot star. in knjiž. besedo (v viru iz l. 1870). Sodobni beloruski Slovník 1977– in makedonski Rečnik 1986 *ljudstva* nimata.

Beseda *ljudstvo* je torej splošnoslovanska oz. praslovanska beseda, vendar se je v najstarejših virih namesto nje navadno uporabljala beseda ljudije, redkeje narodъ oz. jkzyкъ,¹³⁴ ali pa so uporabljali besedo lid < ľud.¹³⁵ Slednjo besedo poznajo sicer vsi zahodno- in vzhodnoslovanski jeziki, poleg češčine namreč še polj. lud, gluž. lud, dluž. ľud, brus. ľud, rus. ljud (za vse prim. Miklošič 1886) in slo. ľud, od južnoslovanskih pa bolg. ljud (prim. Gluhak 1993) in sle. ljud, ki mu Pleteršnik 1894– pripisuje stcsl. izvor. Tudi hrvaščina in srbščina besede nimata.

Tvorjenka *ljudstvo* se v virih pojavi nekaj stoletij pozneje kot *ljudje*, delno pa tudi pozneje od besede *ljud*. Po Machek 1957 (iztočnica lid) je stcsl. ljudъ (skupninsko) nastal iz mn. ljudъje po izgubi pripone -je, iz i-jevske (-ъ) v o-jevske (-ъ) sklanjatev pa naj bi prešel analogno po narodъ. Vzporedne oblike k stcsl. ljudъ so prusko ludis 'človek, gospodar', litavsko liáudis 'ljudstvo', stvn. liut 'ljudstvo' (prim. nem. Leute) ipd.

Skupna ievr. oblika je *leudhejes, njegova korenska baza pa je *leudh- 'rasti, naraščati'. Glede na to bi torej *ljud(stvo)* etimološko pomenilo 'naraščaj'. Toda ker je iz *leudh- tudi gr. ελεύθερος 'svoboden' in lat. liber 'prost', pripisujejo *ljudstvu* tudi etimološki pomen 'svobodni'.¹³⁶ Miklošič 1886 povezuje ljud- samo z 'rasti', 'svobodnosti' ne navaja. Ljudinъ, ki ga Bezljaj 1976– in Gluhak 1993 razlagata kot 'svobodnjak' in bi mogel biti pojasnjevalni oz. vezni člen med 'naraščajem' in 'svobodnim', pomeni po Miklošiču 1862–1865 samo 'človek', po češkem staroslovanskem Slovníku 1956 pa 'preprostež, podeželan, kmet' oz. 'laik, neduhovnik'. Walde 1910 navaja kot domnevni vmesni člen 'rojak = človek iz istega kraja', za lat. líbri pa navaja 'otroci svobodnih', medtem ko Dokler pri isti iztočnici navaja 'domači rod'. *Leudh- torej ni moglo pomeniti samo 'rasti', ampak 'rasti prosto/na prostem' ali kaj podobnega.

Folk je neknjižna pogovorna beseda, prevzeta iz nem. Volk, stvn. folc. Eti-mologi, vendar Drosdowski-Grebe 1963 s precejšnjo mero dvoma, jo povezujejo z nem. voll 'poln' < füllen 'naliti, napolniti', sorodno z nem. 'viel' 'veliko, mnogo', sle. poln, stcsl. рѣпъ, psla. *рѣпъ, litavsko pilnas 'poln', lat. plenus 'poln; mnogoštevilen', s čimer je v zvezi plebs 'množica, preprosto ljudstvo' (Bradač 1955), gr. πολύς 'mногоštevilen' in οἱ πολλοί 'večina, množica, narod, ljudstvo, ljudje' (Dokler 1915). Po Gluhaku 1993 so s *folkom* etimološko povezani tudi hrv. puk 'ljudstvo, ljudje', stcsl. рѣкъ, psla. *рѣкъ, oboje 'ljudstvo, množica', rus. polk 'vojaška enota'. Ievr. baza je *pelH-, 'nalivati, polniti', torej *folk* etimološko pomeni 'kar je polno, mnogoštevilno'.

¹³⁴Npr. v Ostromirjevem evangeliju iz 11. stol., Dobromirjevem evangeliju iz 12. stol. in Miklošiču 1856.

¹³⁵Npr. v Bible drážďanská iz druge polovice 14. stol.

¹³⁶Prim. Snój 1997, Gluhak 1993, Bezljaj 1976–, Drosdowski-Grebe 1963, Machek 1957, Dokler 1915, Walde 1910; slednji navaja Schraderja 1900.

Walde 1910 (pleo) navaja, da Curtius (1879) in Vaniček (1881) povezujeta s *pelH- tudi *pleme*, vendar pripiše povezavi dva vprašaja. Bezljaj 1976– in Gluhak 1993 povezujeta *pleme* s *pled- < *pel- ‘roditi’, /prim. plod/, Snoj 1995 pa opozarja na možnost razlaganja s *plet- ‘plesti’, in sicer na podlagi *pleme* v pomenu ‘pramen’ – preneseno na ljudi: ‘vrsta potomcev iste družine’.

Podoben pomenski razvoj kot od *leudh- ‘rasti’ do *ljudstva* ‘(svobodni) naraščaj’ je tudi od *rod* – roditi < ievr. *uredh- , stind. vardhati ‘naraščati, množiti’ (Furlan 1995) – do *narod* ‘narojeni’.

Ljudstvo je vsekakor psla. beseda s številnim ievr. sorodstvom. Kot kaže, se je v pisnih virih pojavila nekaj stoletij po besedi *ljudje* in delno tudi po besedi *ljud*. Težko je trditi, da bi bila skupinska tvorjenka na -stvo bolj abstraktna od tvorjenke na -je, vsekakor pa je bila redkeje rabljena. Tako zaporedje in taka raba se namreč kaže v zgodovini slovanskih jezikov ter tudi v slovenski protestantski in – poznejši – katoliški literaturi. Vsekakor preseneča, da besede *ljudstvo* ni najti v naši sicer bogati protestantski književnosti, čeprav sta jo v istem času pisala Hrvata Š. Konzul in A. Dalmata. Iz odsotnosti se seveda ne da trditi, da Slovenci besede *ljudstvo* v 16. stoletju sploh nismo imeli, vsekakor pa je razvidno, da jo je zasenečevala beseda *folk*. Na moč oz. rabo *folka* sicer ne moremo sklepati iz Trubarjeve druge, popravljene in pregledane izdaje Mt 1557, v katerem je enemu samemu zapisu *folka* v Mt 1555 dodal samo še en zapis, pač pa zlasti iz Apd 1557, kjer je *folk* zapisan kar 40-krat.

Zaradi Trubarjevega drugega (oz. v celoti vzeto tretjega) zapisa *folka* bi P. P. Vergerij gotovo ne kritiziral Trubarja, češ da (mu) je skvaril prevod svetopisemskih besedil, če pa glede na *folk* upoštevamo jezik Trubarja 1557 – in prav na to delo je letel Vergerijev očitek – in če ob tem utemeljeno domnevamo, da je Vergerij poznal hrvaške, zelo mogoče pa tudi češke in poljske prevode svetopisemskih besedil, je njegov očitek na Trubarjev račun razumljivejši in prepričljivejši. Ob vprašanju slovenskega knjižnega jezika sta namreč trčila dva jezikovna nazora, dve zamisli: Trubarjevo prizadevanje za uresničitev neolepšanega, preprostega, vsakdanjega, vsem Slovencem razumljivega jezika, kar bi mogli mogoče primerjati z Lutrovim jezikovnim nazorom, in Vergerijevo zamišljanje, po katerem naj bi v knjigah slovanski jezik na Kranjskem uporabljal elegantnejše besedje, razumljivo vsem Slovanom. Po Kopitarjevi tezi so Trubarjevi germanizmi v zvezi z mestnim govorom. Enako, mestno (ljubljsko) tezo postavlja tudi Rigler 1968. To tezo na osnovi svojega narečja kritično preverja Toporišič 1988 in postavlja pravilnejšo tezo: germanizmi so sestavina tako mestnega kot vaškega ljudskega jezika. Dolgo vrsto očičevalcev takega nekultviranega ljudskega jezika pa začenja prav P. P. Vergerij.

Analize besednih zamenjav v Trubarju 1557 kažejo, da si je prevajalec prizadeval izrazno in stilno izboljšati prevod. Na osnovi načela (s katerim je nedvomno polemiziral z Vergerijevim načelom elegantnosti besed), zapisanega že v predgovoru Trubarja 1555: »Inu mi ne fmo vletimu nashimu obrazhanu, oli Tolmazheuanu lepih, glatkih, viffokih, kuntnih, nouih oli nefnanih beffed iskali, Temuzh te gmainske Crainske preprofte beffede,« je zamenjal tudi sedem zvrstno nezaznamovanih besed s sedmimi germanizmi. V Mt 13,2 je tako zamenjal besedo *Ludie* (1555) s *folkom* (1557).

V Trubarju 1550 *folka* ni,¹³⁷ v Trubarju 1555 je zapisan enkrat, v Trubarju 1557 pa kar 45-krat (v Mt dvakrat, Mr dvakrat, Lk enkrat – Apd pa 40-krat)! V Postilli 1567, ki jo je prevedel Krelj, je *folk* zapisan 67-krat, toda Juričič je v drugi izdaji Postille I 1578 uporabil *folk* samo na 21 mestih, v II. delu ga je zapisal osemkrat in v III. samo še trikrat. To smer narodnega očiščevanja oz. kultiviranja knjižnega jezika, ki jo je načelno odprl P. P. Vergerij, je prekinil Dalmatin, ki je nadaljeval Trubarjevo smer, saj je v evangelijih in Apd zapisal *folk* 272-krat, v Bibliji 1584 pa okoli 2500-krat. Kastelec 1680 je v prevodu evangelijev in Apd zapisal *folk* najmanj 59-krat, Japelj in Kumerdej pa v svojem prevodu 1784–1786 več niti enkrat: *folk* in še okoli 160 germanizmov sta imela za knjižno neprimerne, nekatere druge germanizme kot npr. *taushent* ali *trošhtar* pa sta imela za primernejše od sicer tudi sposojenega *jezera* oz. verjetno umetno narejenega *odshalnika*. Prvo veliko in sistematično čiščenje germanizmov pa se je začelo v Čandku 1612.

Iz slovarja slovenskega knjižnega jezika je *folk* prvi izpustil Gutsman 1789, kar bo pač v zvezi z Japljevim in Kumerdejevim pojmovanjem jezika, vendar je zvrstno vrednost *folka* nakazal že Megiser 1603 (ne pa Megiser 1592), saj ga je označil s Carniolicè, ne pa s sicer običajnim Sclauonicè, za kar je imel seveda osnovo v Registru 1584.

Sopomenke *ljudstvo* sicer zelo bogata slovenska protestantska književnost 16. stol. ne premore, kar pa ne pomeni, da *ljudstva* slovenščina 16. stoletja ni imela, temveč da ga je po rabi močno presegal *folk*. Prva sta *ljudstvo* uslovarila Kastelec-Vorenc 1680–1710, prvič zapisano pa je verjetno v Čandku 1612. Tu je *folk* – verjetno (tudi) po zaslugi jezuita Gašperja Malija in škofa Tomaža Hrena – dosledno nadomeščan z eno od 10 sopomenk: *ludje*, *kardellu*, *mnoshiza*, *ludstvu*, *ludni Starifhi* ('starešine ljudstva'), *kardelze*, *narod*, *ajdi*, *mnoshina* ali *rodovi*.

Čandka se je držal Schönleben 1672, ki je sicer na 6 mestih – ki jih v Čandku ni – zapisal *folk* (iz Dalmatina), vendar je na 2 drugih mestih Dalmatinov *folk* nadomestil z *mnoshizo* oz. z *ludy*, na 1 mestu pa je celo Čandkovo *kardelu* nadomestil z *ludftvam*. Podobno omahovanje med zvestobo in popravljanjem kaže tudi jezik Kasteleca 1680: Čandka je 11-krat popravil nazaj v *folk*, toda tudi Dalmatinov *folk* je 9-krat zamenjal s sopomenko, samo 1-krat pa je Dalmatinove *ajde* zamenjal s *folkom*.

V rokopisnih besedilih, ohranjenih iz časa pred Čandkom, beseda *ljudstvo* ni zapisana – v Martjanski pesmarici se sicer pojavlja, vendar so vprašanja datacije besedil še premalo raziskana – pač pa je v Brižinskih spomenikih dvakrat uporabljena beseda *narod*, ki jo (v BS I, 28) Kopitar 1822 in 1836, Metelko 1825, Köppen 1827, Vondrák 1896 (poleg 'rod'), Pirchegger 1931 in Pogačnik 1968 (poleg 'rod', samo v glosarju) in (v BS II, 11) Schmalstieg 1976 prevajajo z 'ljudstvo' (populus, Volk oz. people). Pomensko pravilnejšo smer 'rod' je z natio verjetno zastavil že Vodnik 1813, vendar mu filološka kritika tega še ni priznala. Glede na ugotovitve Isačenka 1943 o razliki v stavi pridevniških prilastkov – v BS I in III levo, v BS II pa dosledno desno od odnosnice – so v več prevodih napake. Sicer pa *narod* 'rod' poznajo prekmurska slovenščina, kajkavska hrvaščina in slovaščina (pa tudi ruščina itd.), zato je hipoteza Jagića 1905 in Isačenka 1943 o pisarjevi pomoti v zapisu BS II, 11 nepotrebna.

¹³⁷Toporišič 1988 za Trubarja 1550 sicer navaja 130 nemčizmov.

Navedenke

- ALASIA da Sommaripa, G. 1607, *Vocabulario Italiano e Sciauo*, Vdine. Faksimile, Ljubljana – Devin-Nabrežina – Trst 1979.
- Apd 1557 v : TRUBAR 1557.
- BAKOŠ, M. 1789, *Nouvi Gráduvál*, (priređil M. Bakoš), Sopron.
- BERČIČ, B. 1968, Das slowenische Wort in den Drucken des 16. Jahrhunderts, *Abhandlungen über die slowenische Reformation*, 152–268, München.
- BESEDA 98, *Beseda 98*, Slovenski standardni prevod Svetega pisma na CD-ROM-u, Ljubljana.
- BEZLAJ, F. 1976–, *Etimološki slovar slovenskega jezika*, I., A–J, II., K–O, III., P–S, Ljubljana 1976, 1982, 1995.
- BIBLE 1989, *The Holy Bible*, New Revised Standard Version, Nashville.
- BRADAČ, F 1955, *Latinsko-slovenski slovar*, Ljubljana.
- BREZNIK, A. 1917, Literarna tradicija v Evangelijih in listih, *DiS* 30, konk. 170–174, tudi *Jezikoslovne razprave*, Ljubljana 1982, 27–54.
- – 1928, Japljev prevod sv. pisma, *ČJKZ* 7, 77–106.
- BS 1937, *Brižinski spomeniki*, (prevod v knjižno slovenščino F. Ramovš, M. Kos), Ljubljana.
- BS 1992, *Brižinski spomeniki*, (prevod v sodobno slovenščino B. Paternu idr., v latinščino K. Gantar, v nemščino K. D. Olof, v angleščino G. Ch. Stone, slovar J. Zor idr.), Ljubljana.
- BUČAR, F. 1910, *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*, Zagreb.
- CIGALE, M. 1860, *Deutsch-slovenisches Wörterbuch*, I., II., Laibach.
- CONCORDANCE 1967, *A Concordance to the Greek Testament*, Fourth edition, revised by H. K. Moulton, Edinburgh.
- ČANDIK, J. 1612, *Evangelia inu lystuvi*, (prevedel J. Čandik s sodelovanjem G. Malija in T. Hrena), Nemški Gradez.
- – 1615, *Catechismus Petri Canisij*, (prevedel J. Čandik), Augsburg.
- DALMATA, A.– KONZUL, Š. 1562, *Prvi del Novoga Testamenta*, v hrvacki po Antonu Dalmatinu, i Stipanu Istrianu stlmačen. (Tübingen).
- DALMATIN. J. 1584, *Biblia, tu je, vse Svetu pifmu*, Slovenški, tolmažhena, skusi I. Dalmatina, Wittemberg. Faksimile, Ljubljana 1968.
- DIMITZ, A. 1862, Historische Notizen im Museal-Archive aufbewahrten Kalendern des Bischofes Th. Chrön, *MHVK* 17, 17–30, 87–90.
- DIVKOVIĆ, M. 1900, *Latinsko-hrvatski rječnik za škole*, Zagreb. Reprint, Zagreb 1987.
- DOKLER, A. 1915, *Grško-slovenski slovar*, Ljubljana.
- DROSDOWSKI, G.– GREBE, P. 1963, *Etymologie, Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache*, Mannheim, Wien, Zürich.
- FISCHER, B. 1977, *Novae concordantiae Bibliorum Sacrorum iuxta vulgatam versionem critic editam*, Stuttgart, Bad Cannstatt.
- FURLAN, M. 1995 v: BEZLAJ 1976- (1995).
- GANTAR, K. 1968, Übersetzungen 3) ins Lateinische, *Freisinger Denkmäler* =

- Brižinski spomeniki = Monumenta Frisingensia*, München, 222–224.
- GLAVAN, M. 1992, Bibliografski popis slovenskih srednjeveških rokopisov, *Srednji vek v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi*, 297–302. Obdobja, 10.
- GLONAR, J. 1936, *Slovar slovenskega jezika*, Ljubljana.
- GLUHAK, A. 1993, *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb.
- GRAFENAUER, I. 1914, O Trubarjevem prevodu evangelijev, *DiS* 27, 297–303.
- 1936, Karolinška kateheza ter izvor Brižinskih spomenikov in Čina nadb izpovedajaštii se, *RZDHV* 13, konk, 25.
- 1973, *Kratka zgodovina starejšega slovenskega slovstva*, Celje.
- GRDINA, I. 1999, *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*, Maribor.
- GRIVEC, F. 1942, *Zarja stare slovenske književnosti : Frisiški spomeniki v zarji sv. Cirila in Metoda*, Ljubljana.
- 1951, *Žitja Konstantina in Metodija*, Ljubljana.
- GUTSMAN, O. 1789, *Deutsch-Windisches Wörterbüch*, Klagenfurt.
- HABDELIČ, J. 1670, *Dictionar ili Réči Szlovenfzke*, Nemski Gradacz. Reprint, Zagreb 1989.
- ISAČENKO, A. V. 1943, *Jazyk a pôvod Frizinských pamiatok*, Bratislava.
- JAGIČ, V. 1885, *Briefwechsel zwischen Dobrowsky und Kopitar (1808–1828) = Pis'ma Dobrovskago i Kopitara v povremennom porjadkě*, Berlin, Sanktpe-
terburg. Istočniki dlja istorii slavjanskoj filologii; 1.
- 1905, Meine Zusätze zum Studium der Werke des slavischen Klemens, II. Hat Bischof Klemens für eine seiner Homilien den Text des Freisinger Denk-
mals vor Augen gehabt?, *AfslPh* 27, 395–412.
- JANEŽIČ, A.–HUBAD, F. 1893, *Anton Janežičev slovensko-nemški slovar*, Celovec.
- JAPELJ, J.–KUMERDEJ., B. 1784–, *Svetu pismu Noviga Testamenta*, Slavo-Car-
niolicum translata per Georgium Japel et Blasium Kumerdey, I., II., Labaci
1784, 1786.
- JEŽ, J. 1994, *Monumenta Frisingensia = Brižinski spomeniki*, (prevedel J. Jež),
Trieste, Firenze.
- JUNGMANN, J. 1835–, *Slownik česko-německý*. Praha 1835–1839.
- JURIČIČ, J. 1578, *Postilla*, I., II., III., prevedel J. Juričič, Laybach.
- KASTELEC, M. 1680, *Novi Testament*, Slovenfki, skusi N. Rokopis v NUK-u.
- KASTELEC, M.-VORENC, G. 1680–1710 gl. STABÉJ 1997.
- KAUSLER, E.-SCHOTT, Th. 1875, *Briefwechsel zwischen Christoph, Herzog von
Württemberg, und Petrus Paulus Vergerius*, Stuttgart.
- KIDRIČ, F. 1918/1919, Prispevki in opombe k zgodovini reformacije na Sloven-
skem, *ČJKZ* 1, 22–78.
- 1923a, Doneski za zgodovino slovenskega lektionarja in slovenske pridige od
konca srednjega veka do l. 1613 (1699), *BV* 3, 149–169.
- 1923b, Ogrodje za biografijo Primoža Trubarja, *RZDHV* 1, 179–272.
- 1924, Stapleton med Slovenci, *ČJKZ* 4, 76–105.
- 1929, *Zgodovina slovenskega slovstva od začetkov do marčne revolucije*, Ljub-
ljana.
- KOPITAR, J. 1808, *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Ste-
yermark*, Laibach.

- JEZIKOSLOVNI ZAPISKI 5 • 1999
- 1836, *Glagolita Clozianus*, Vindobonae.
 -- 1944, *Jerneja Kopitarja spisov II. del, 1. knjiga 1818–1824*, Ljubljana.
 -- 1995, *Jerneja Kopitarja Glagolita Clozianus – Cločev glagolit*, uredil in spremeno besedo napisal J. Toporišič, prevedel M. Benedik, Ljubljana.
 KOS, F. 1902–, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, I., II., III., IV., V., Ljubljana 1902, 1906, 1911, 1915, 1929.
 KOSTRENCIČ, I. 1874, *Urkundliche Beyträge zur Geschichte der Protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559–1565*, Wien.
 KRELJ, S. 1567, *Postilla slovenska*, I, (prevedel S. Krelj), Ratisbonae.
 KÜZMIČ, Š. 1754, *Vöre krsztsánszke krátki návuk*, (priređil Š. Küzmič), Halla Saxonska.
 -- 1771, *Nouvi zákon*, na sztári szlovenszki jezik obrnyeni po Stevan Küzmicsi, Halla Saxonska.
 LÄGREID, A. 1967, *Hieronimus Megiser, Slowenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch 1592*, (preuredila A. Läg Reid), Wiesbaden.
 LEVEC, F. 1878, Die Sprache in Trubers »Mathäus«, *Jahresbericht der Staats-Ober-Realschule in Laibach für das Schuljahr 1878*, 3–43.
 LEWIS, Ch. T. 1987, *A Latin Dictionary*, Oxford.
 Lk 1557 v: TRUBAR 1557.
 LUTHER, M. 1545, *Biblia, Das ist die gantze Heilige Schrift Deudsch auffß new zugericht*, Wittenberg. (Prečrkovana izdaja), München 1974.
 MACHEK, V. 1957, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praha.
 MEGISER, H. 1592, *Dictionarium quatuor linguarum*, Graecii Styriae.
 -- 1603, *Thesaurus Polyglottus*, Francofurti ad Moenum.
 MERK, A. 1964, *Novum Testamentum graece et latine*, edidit A. Merk, emendatus C. M. Martini, Romae.
 MERŠE, M. idr. 1983, *Alfabetarij Trubarjevega Tiga evangelija svetiga Matevsha iz leta 1555*, Ljubljana. Tipkopis v Sekciji za zgodovino slovenskega jezika Inštituta za slovenski jezik F. Ramovša ZRC SAZU.
 -- 1990, Jezikovne spremembe v Trubarjevih prevodih Nove zaveze, *Razprave (SAZU)* 13, 163–179.
 METELKO, F. S. 1825, *Lehrgebäude der Slowenischen Sprache*, Laibach.
 -- 1848, *Anhang der Vorrrede des Lehrgebüdes der Slowenischen Sprache*, Laibach.
 MIKHAILOV, N. 1998, *Frühslowenische Sprachdenkmäler*, Amsterdam.
 MIKLOŠIČ, F. 1856, *Evangelium S. Mathei paleoslovenicae*, edidit F. Miklosich, Vindobonae.
 -- 1862–1865, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae.
 -- 1879, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen, I., Lautlehre*, Wien.
 -- 1886, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*, Wien.
 MOSZYŃSKI, L. 1994, Znaczenie tekstów słowiańskich dla terminologii chrześcijańskiej, *Łódzkie Studia Teologiczne*, 4, predmetno 129–130.
 Mr 1557 v: TRUBAR 1557.
 Mt 1545 v: LUTHER 1545.
 Mt 1555 gl. TRUBAR 1555.

- Mt 1557 v: TRUBAR 1557.
 Mt 1562 v: DALMATA-KONZUL 1562.
 Mt 1964 v: MERK 1964.
 Mt 1997 v: SVETO PISMO 1997.
 MURKO, A. J. 1833, *Deutsch-Slowenisches und Slowenisch-Deutsches Handwörterbuch = Slovénsko-Némshki in Némshko-Slovénski rozhni befédnik*, I., II., Grätz = Grádez.
 NOVAK, F. 1996, *Slovar beltinskega prekmurskega govora*, Murska Sobota.
 OBLAK, V. 1888a, Stapleton, *AfslPh* 11, 259–264.
 – 1888b, Stapleton, *AfslPh* 11, 582–589.
 – 1888c, Stapleton, *LZ* 8, 631–635, 693–697.
 – 1894, Protestantske postile v slovenskem prevodu, *LMS* 1894, 202–219.
 OROŽEN, M. 1998, Stapletonov in Skalarjev rokopis v zgodovini slovenskega knjižnega jezika (Oblakova analiza in vrednotenje besedil), *Vatroslav Oblak*, 195–204. Obdobja, 17.
 PAULINY, E. 1964, *Slovesnost' a kulturny jazyk Vélky Moravy*, Bratislava.
 PIRCHEGGER, S. 1931, *Untersuchungen über die altslovenischen Freisinger Denkmäler*, Berlin.
 PLETERŠNIK, M. 1894–, *Slovensko-nemški slovar*, I., II., Ljubljana 1894, 1895.
 POGAČNIK, J. 1968, Übersetzungen 1) ins Slowenische, *Freisinger Denkmäler = Brižinski spomeniki = Monumenta Frisingensia*, München, 216–218.
 POGAČNIK, J. idr. 1968, Glossar, *Freisinger Denkmäler = Brižinski spomeniki = Monumenta Frisingensia*, München, 227–261.
 POHLIN, M. 1781, *Tu malu besedishe treh jefikov*, Laibach. Faksimile, München 1972.
 POLOVIČ, I. 1908, Evangelij sv. Matevža v protestantskem »Prvom delu Novoga Testamenta« iz l. 1562, *Trubarjev zbornik = ZMS*, 9, 56–73, Ljubljana.
 RAIČ, A. 1887, 1888, Stapleton, *Jahresbericht der Staats-Ober-Realschule in Laibach für das Schuljahr 1887, 5–49, 1888, 1–66*.
 RAJHMAN, J. 1986, *Pisma Primoža Trubarja*, Ljubljana.
 RAMOVŠ, F.- KOS, M. 1937 gl. BS 1937.
 REČNIK 1959–, *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, Beograd.
 REČNIK 1977–, *Rečnik na bálgarskija ezik*, Sofija.
 REČNIK 1986, *Rečnik na makedonskiot jazik so srpskohorvatski tolkuvanja*, Skopje.
 REGISTER 1584, Register Nekatéríh beféd, *Biblia*, III, Cc iij a–Dd iij a, Wittemberg.
 RIGLER, J. 1967, Register v Dalmatinovi Bibliji, *JiS*, 104–106.
 – 1968, *Začetki slovenskega knjižnega jezika*, Ljubljana.
 RJEČNIK 1881–, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb 1881–1976.
 RJEČNIK 1984–, *Rječnik hrvatskoga kajkavskoga književnog jezika*, Zagreb.
 ROZMAN, F. 1986, Kako je Trubar prevajal Sveto pismo Nove zaveze?, *BV* 46, 227–240.
 – 1997, *Konkordanca Nove zaveze*, Ljubljana.
 RUPEL, M. 1956, Protireformacija in barok, *Zgodovina slovenskega slovstva*, Ljubljana, 261–325.

- 1965, *Primus Truber, Leben und Werk des slowenischen Reformators*, Übersetzung und Bearbeitung von B. Saria, München.
- SAKRAUSKY, O. 1989, *Primus Truber, Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk*, Wien.
- SCHMALSTIEG, W. R. 1976, *An Introduction to Old Church Slavic*, Cambridge, Mass.
- SCHNURRER, Ch. F. 1799, *Slavischer Bücherdruck in Württemberg im 16. Jahrhundert*, Tübingen. Reprint, München 1989.
- SCHÖNLEBEN, J. L. 1672, *Evangelia inu Lystuvi*, in *Idiomate Slavonico per Joannum Ludovicum Schönleben collata, revifa et explicata*, Nemfški Gradez.
- SCHUSTER-ŠEWIC, H. 1978-, *Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache*, Bautzen 1978–1989.
- SIMONITI, P. 1978, Trubarjev izvod Prvega dela novega testamenta (1557–1558) ter druga slovenska in hrvaška protestantika v Vatikanski biblioteki, *Zbornik Narodne in univerzitetne knjižnice*, II, Ljubljana, 35–77.
- SIXT, Ch. H. 1855, *Petrus Paulus Vergerius, päpstlicher Nuntius, katolischer Bischof und Vorkämpfer des Evangelium's*, Braunschweig.
- SLOŪNIK 1977-, *Tlumačal'ny sloŭnik belaruskaj movy*, Minsk.
- SLOVAR 1970-, *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, I., II., III., IV., V., Ljubljana 1970, 1975, 1979, 1985, 1991.
- SLOVAR' 1975-, *Slovar' russkogo jazyka XI–XVIII vv.*, Moskva.
- SLOVNÍK 1956-, *Slovník jazyka staroslovenského = Lexicon linguae palaeoslovenicae*, Praha.
- SLOVNÍK 1991-, *Historický slovník slovenského jazyka*, Bratislava.
- SLOVNYK 1970-, *Slovník ukrajins'koji movy*, Kyjiv.
- SLOVNYK 1977-, *Slovník staroukrajins'koji movy XIV do XV st.*, Kyjiv.
- SŁOWNIK 1953, *Słownik staropolski*, Warszawa 1953.
- SŁOWNIK 1956-, *Słownik polszczyzny XVI. wieku*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk.
- SŁOWNIK 1958-, *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1958–1969.
- SMOLIK, M. 1996, Čandek, Janez, *Književnost*, Ljubljana. Leksikoni.
- SNOJ, M. 1995 v: BEZLAJ 1976–(1997).
- 1997, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana.
- SREZNEVSKI, I. I. 1893-, *Materialy dlja slovarja drevne-russkogo jazyka po pis'mennym pamjatnikam*, Sanktpeterburg 1893–1903.
- STABÉJ, J. 1977, *Hieronimus Megiser, Thesaurus polyglottus*, (preuredil J. Stabéj), Ljubljana.
- 1997, *Slovensko-latinski slovar po: Matija Kastelec- Gregor Vorenc, Dictionarium Latino-Carniolicum, 1680–1710*, Ljubljana.
- STESKA, V. 1902, Janez Čandik, slovenski pisatelj, + 1624, *IMK* 12, 1–12.
- SVETO PISMO 1997, *Sveto pismo Stare in Nove zaveze*, (evangelije prevedla F. Rozman in G. Kocijančič, Apd K. Gantar), Ljubljana.
- TOMIZZA, F. 1989, *Zlo dolazi sa sjevera, Roman o biskupu Vergeriju*, I. II. Pula.
- TOPORIŠIČ, J. 1987, Zgodovinska perspektiva nemčevanja pri Trubarju, *Seminar* 23, 5–18.

- 1988, Besedni germanizmi v Trubarjevem Catechismusu, *SR* 36, 109–119.
 TRUBAR, P. 1550, *Catechismus = Anu kratku Poduzhene*, (Tübingen).
 -- 1555, *Ta Euangeli svetiga Mateusha*, (prevedel P. Trubar, Tübingen).
 -- 1557, *Ta perui deil tiga Nouiga testamenta*, Skufi Primosha Truberia preober-
 nen, Tubingae.
 VONDRÁK, V. 1896, *Frizinské památky*, Praha.
 VOSTOKOV, A. H. 1865, Grammatičeskija ob"jasnenija na tri stat'i Frejzingen-
 skoj rukopisi, *Filologičeskaja nabljudenija*, Sanktpeterburg.
 WAHRIG, G. 1989, *Deutsches Wörterbuch*, München.
 WALDE, A. 1910, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg.
 WIESTHALER, F. 1923, *Latinsko-slovenski veliki slovar, A–Facilis*, Ljubljana.
 ZABLATNIK, P. 1985, Slowenische Literatur in Kärnten von den ersten Anfängen
 bis zur Barokzeit, *Das slowenische Wort in Kärnten = Slovenska beseda na*
Koroškem, Wien.
 ŽGUR, A. 1968, Übersetzungen ins 2) Deutsche, *Freisinger Denkmäler = Brižinski*
spomeniki = Monumenta Frisingensia, München, 219–221.

Zahvaljujem se: **Sekciji za zgodovino slovenskega jezika** Inštituta za slo-
 venski jezik F. Ramovša ZRC SAZU, da sem mogel uporabljati kartoteko sloven-
 skih protestantskih tiskov (skoraj že v celoti urejeno), njihove interne publikacije in
 več tujih zgodovinskih slovarjev, **Rokopisnemu oddelku** NUK-a, da sem si lahko
 ogledal razne rokopise, **Knjižnici Teološke fakultete** v Ljubljani, kjer sem dobil
 koristne knjižne pripomočke, in **mag. Francetu Baragi** za pomoč pri latinskih,
 grških in nemških besedilih.

Kratice in okrajšave

a., ang.	angleško
AfslPh	Archiv für slavische Philologie
Apd	Apostolska dela
bolg.	bolgarsko
brus.	belorusko
BV	Bogoslovni vestnik
csl.	cerkvenoslovansko
č.	češko
ČJKZ	Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino
DiS	Dom in svet
dluž.	dolnjelužiško
EstG	Estera (grška)
Ezr	Ezra
Gal	Pismo Galačanom
gluž.	gornjelužiško
gr.	grško

J E Z I K O S L O V N I Z A P I S K I S • 1 9 9 9	hrv.	hrvaško
	ievr.	indoevropsko
	IMK	Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko
	it.	italijansko
	Iz	Izaija
	JiS	Jezik in slovstvo
	Jl	Joel
	Jn	Evangelij po Janezu
	1 Kor	Prvo pismo Korinčanom
	l., lat.	latinsko
	Lk	Evangelij po Luku
	LMS	Letopis Matice slovenske
	LZ	Ljubljanski zvon
	MHVK	Mitteilungen des historischen Vereins für Krain
	Mr	Evangelij po Marku
	Mt	Evangelij po Mateju
	1 Mz	Prva Mojzesova knjiga
	n., nem.	nemško
	NUK	Narodna in univerzitetna knjižnica
	p., polj.	poljsko
	psla.	praslovansko
	r., rus.	rusko
	Raz	Razodetje
	RZDHV	Razprave Znanstvenega društva za humanistične vede
	SAZU	Slovenska akademija znanosti in umetnosti
	Seminar	Seminar slovenskega jezika, literature in kulture (zbornik)
	Sir	Sirah
	sle.	slovensko
slo.	slovaško	
SR	Slavistična revija	
stcsl.	starocerkvenoslovansko	
stind.	staroindijsko	
stvn.	starovisokonemško	
ZMS	Zbornik Matice slovenske	
ZRC	Znanstvenoraziskovalni center	

The Story of People (ljudstvo)

Summary

In 1555 P. P. Vergerio demanded that the Slovenian translations of the Bible should use elegant words known to all Slavic peoples, and in 1558 he reproached Trubar that with the New Testament of 1557 he had ruined Matthew of 1555. Trubar indeed replaced 120 words in Mt 1557. Because he did not want to use pretty, smooth, elevated, learned, new or unknown words (1555) he also replaced 7 words that were not marked for register with 7 words of German origin. So in Mt 13, 2 he replaced Ludie with folk (both meaning 'people').

In his first two books he did not use folk, in Matthew of 1557 it only occurs once, while in the New Testament of 1557 there are as many as 45 occurrences. Krelj used the word folk 67 times in his Postilla of 1567, but in Juričič's second, revised edition (1578) only 21 instances are retained. National language cultivation was interrupted with approximately 2,500 instances of folk in Dalmatin's Bible of 1584. Japelj and Kumerdej were the next to return to the path of purification, since in their translations of the Bible (1784–1786) there is not a single instance of folk. Gutsman eliminated folk from the dictionaries in 1789, while Megiser had marked the word for register as early as 1603.

The first dictionary record of the synonymous word ljudstvo appears with Kastelec and Vorenc (1680–1710). First instances in other written texts can be found in Čandik (1612) where the words ludje, kardéllu, mnoshiza, ludftvu, ludni Starifhi ('the elders'), kardelze, narod, ajdi, rodovi instead of folk. Schönleben (1672) followed Čandik – with the exception of 6 instances of folk (from Dalmatin) – and replaced 2 instances of folk with mnoshiza and ludy respectively, but once he replaced Čandik's kardéllu with ludftvu. Similarly, the language of Kastelec (1680) oscillated between the loyalty and improvement.

There is no evidence of ljudstvo in manuscript texts before Čandik (1612), but there are two instances of narod (nation) in the Freising Manuscripts translated as 'ljudstvo (people)' by several philologists. A more suitable way of translation was indicated by Vodnik's natio 'rod' ('people related by birth'), although it was not recognized by other philologists. According to Isačenko's findings (1943) about specific positioning of qualifiers in the second Freising Manuscript there are errors in several translations of the FM. Since the word narod meaning 'rod' is known in Prekmurian and Kajkavian dialects in Slovenia and Croatia respectively, and also in the Slovakian language, the hypotheses on writer's error in FM II, 11 by Jagič (1905) and Isačenko (1943) are superfluous.

* Že po oddaji besedila se je odkrilo, da ima *Liudftuo* – celo dvakrat zapisano – Juričič 1578 : 202!